

SLOVAČKA HISTORIOGRAFIJA RAZDOBLJA FEUDALIZMA U GODINAMA 1960—1977.

Matúš K u č e r a , Bratislava

Slovačka historiografija obrađuje povijest naroda koji je stoljećima bio bez pravnog suvereniteta u okviru ugarske države. Kasno konstituiranje nacije u sistemu evropskih nacija, nepostojanje vlastite države, najnužnijih kulturnih i znanstvenih institucija utjecalo je na to da se slovačka historiografija kao znanost s točnim ciljem i programom rađa veoma polako. Razdoblje između dvaju svjetskih ratova je vrijeme njenih bojažljivih početaka. Programski se slovačka historiografija organizira tek poslije 1945. godine, točnije čak 1948—1950. Tih su godina postavljeni čvrsti temelji za znanstvena istraživanja, javilo se mnogo znanstvenih časopisa, radnih mjesta, arhiva i drugih institucija. Zakašnjeli razvoj je nadalje prouzrokovao da slovačka historiografija pored pitanja koja joj postavljaju socijalistička suvremenost i postulati moderne znanosti, mora riješiti i niz pitanja i problema već davno obrađenih u historiografiji bratskih i susjednih naroda. Ovaj posebni položaj historijske nauke u Slovačkoj ima u očima inozemnog promatrača određene nedostatke a problemi što ih slovačka historiografija postavlja ostavljaju dojam nekakve arhaičnosti. Postoji tu ipak i niz neponovljivih prednosti što ih ima svaka mlada historiografija: naučni optimizam, živo nastojanje i radost izazvana otkrivanjem i saznavanjem nepoznatog, oduševljenje i zanos, a sve to još neopterećeno prezasićenošću historizmom.

Smatrao sam da je potrebno iznijeti ovih nekoliko najopćenitijih crta iz prošlosti slovačke historiografije prije pregleda naše historijske literature zbog toga što one imaju svoju ulogu u suvremenom periodu razvoja i utječu na putove i oblike slovačke marksističke historiografije. S druge strane, poznavanje ovih specifičnosti razvoja doprinosi boljem shvaćanju zadataka koje je posljednjih godina ona sebi postavljala, pomaže u vrednovanju i odmjerenju rezultata do kojih je došla.

Cilj koji postavljam u ovom pregledu je jednostavan: uobičajenom retrospektivnom formom informirati o najznačajnijim dostignućima slovačke historiografije u razdoblju od 1960. do 1977. godine. Polazim od uvjerenja da je tek poslije dubokog uzajamnog upoznavanja rezultata vlastitog rada moguće postaviti osnove za suradnju naših nacionalnih historiografija. Unatoč tome što slovačka historiografska literatura nije velika, morao sam za svoj

pregled odrediti nekoliko vremenskih i sadržajnih ograničenja, kako bih na malenu prostoru mogao meritorno savladati zadatak koji sam postavio. Tako sam u prvom redu u pregled uvrstio samo slovačku (odnosno čehoslovačku) povijesnu marksističku produkciju o slovačkoj historiji. Inozemnu sam literaturu kao cjelinu ostavio po strani, i to ne samo zato što je malobrojna nego i zato što je ideološki raznorodna i sa stručnog stanovišta neocijenjena. Kao što proistječe iz naziva članka, vremenski ga ograničavam na posljednjih 17 godina. Činim to stoga što za prethodni period (od 1939. odnosno od 1945. čak do 60-ih godina) postoje osim uobičajenih bibliografija¹ već slični publicirani pregledi. Mislim tu na poznati zbornik koji su pripremili čehoslovački historičari za svjetski kongres historijskih znanosti u Stockholmu² ili manje poznati no razmjerno dobro fundirani pregled proizašao iz debate na Trećem kongresu Slovačkoga historijskog društva 1959. godine.³ Osim ovih dvaju pregleda izašao je za period 1945—1966. i pripravní bibliografski pregled iz pera zapadnonjemačkog historičara H. Glassla⁴ a o najnužnijem informiranju inozemnih istraživača brine se zbornik *Studia historica Slovaca* koji izlazi na svjetskim jezicima.⁵

Na kraju članak treba ograničiti i kronološki. Tu se izdvajaju dvije cjeline: 1. period od dolaska Slavena na naš teritorij (budući da pratimo samo historijsku produkciju, radi se praktično o razdoblju od 9. stoljeća do 1526. godine, dakle do godine koja je tradicionalni ugarski, ali i srednjoevropski međaš); 2. period od 1526. do 1780. godine, a to znači do početka slovačkoga nacionalnog preporoda, koji preporod u slovačkoj povijesti predstavlja značajnu prekretnicu. U okviru ovog kronološkog razdjeljenja potrudit ću se da i sadržajno odijelim tematiku.

Period od 9. stoljeća do 1526. godine

Posljednje godine razvoja medievistike obilježene su naporom da se proširi naučnoistraživačka osnova, naporom za kompleksnijim ispitivanjem. To se očituje u svrsishodnijem iskorištavanju rezultata srodnih društvenih znanstvenih disciplina za vlastite stvaralačke postupke,

¹ Bibliografie československé historie za rok 1959—1960, 1961, 1962—1963, 1964, 1965. Praha 1964—1972.

² 25 ans d'historiographie tchécoslovaque 1936—1960. Praha 1960.

³ Úlohy slovenskej historickej vedy v období socialistickej výstavby. Ured. L. Holotík. Bratislava 1961.

⁴ *Historische Zeitschrift* 1969, Sonderheft 3, 329—354.

⁵ L. Holotík — F. Bokes, *L'historiographie slovaque 1959—62*, SHS 1, 1963, 207—239; L. Holotík, *L'historiographie slovaque dans les années 1963—1964*, SHS 3, 1965, 321—347; A. Škorupová, *New bibliographical works relating to Slovak history*, SHS 4, 1966, 255—268; L. Holotík, *Slovakische Geschichtsschreibung der Gegenwart*, SHS 5, 1967, 203—253; M. Kučera, *Slovenská historiografia obdobia feudalizmu /do r. 1785/ v rokoch 1960—1970*, *ZbFFUK Historica* 24—25, 1973—1974, 137—168; isti, *Genéza štátu a feudálnej spoločnosti na Slovensku vo svetle novej slovenskej historiografie*, *HČ* 24, 1976, 49—56.

u daljem sadržajnom produblivanju i specijalizaciji dotada prilično linear-nog razvoja mlade slovačke historiografije. Rezultat tih napora je i nastojanje novih, netradicionalnih specijalizacija. I pored napora, izrazitijih rezultata još nema, ali je došlo do ekspanzije prema do sada neispitivanim oblastima nacionalne povijesti i prema novim, neistraženim problemima. Slovačka marksistička historiografija ipak od šezdesetih godina postaje sve uspješnija zahvaljujući širokoj organizacijskoj osnovi koju je počela graditi već poslije 1951. godine. Kvantitativan rast naučnoistraživačke osnove u periodu kojem ovdje posvećujemo pažnju više nije tako brz u centralnim institucijama, nego osobito u reorganiziranoj i na nove osnove postavljenoj arhivistici, kao i u novoj organizaciji slovačke muzeologije i brizi za zaštitu historijskih spomenika. Nova radna mjesta su dovela do iznalaženja novih mogućnosti publiciranja rezultata istraživanja. Tako su se već postojećoj periodici priključili i *Zborník Slovenského národného múzea — História* (od 1961. godine), *Slovenská archivistika* (od 1966), *Zborník pre dejiny vied a techniky* (od 1962), *Monumentorum tutela* (od 1966), godišnjak Gradskog muzeja u Bratislavi — *Bratislava* (od 1965), *Studia historica Slovaca* (od 1963), *Slavín* (od 1965), *Historický zborník kraja* (Banská Bystrica, od 1965), *Horná Nitra* (Banská Bystrica, od 1962), periodični zborník *Spiš* (Spišska Nová Ves, od 1967), kao i neka druga periodika. Kao što se vidi po broju, u Slovačkoj se proširila periodika izrazito regionalne prirode, no i nadalje ostaje samo jedan historijski časopis s redovitim recenzijom i informativnom rubrikom, što je za unutrašnji idejni i metodski rast slovačke historiografije nesumnjivo malo.⁶ Ohrabruje u tom smislu tematsko proširenje interesa izraženo u časopisu *Slovenská archivistika*, kao i u preuređenom a prvobitno samo naučnopopularnom istraživačkom časopisu *Vlastivedný časopis*.⁷ U vezi s organizacijom naučnoistraživačkog rada treba još napomenuti da su u znatnoj mjeri postali pristupačniji arhivski fondovi centralnih, državnih a u manjoj mjeri i gradskih arhiva, što je postignuto ne samo uređenjem fondova nego i objelodanivanjem serije arhivskih vodiča po zbirnama, kao i inventara.⁸ Pokazuje se da naši arhivski fondovi sadrže, naročito za period do 15. stoljeća, mnoštvo raznovrsna i dragocjena historijskog materijala, do sada malo upotrebljavanog za potpunije upoznavanje slovačkog povijesnog razvitka.

* * *

Cjelokupni radni napor slovačke historiografije od 50-ih godina usmjeren je na izradu i iznošenje nove marksističke sinteze slovačke povijesti. To je jedan od najozbiljnijih zadataka svake nacionalne historiografije, važan korak ka njezinu formiranju. Poslije kratkih kompendija, nastalih iz potrebe za srednjoškolskim udžbenicima povijesti, kao i poslije pripremnog rada na slovačkim dijelovima »Pregleda čehoslovačke povijesti« (*Prehľad českosloven-*

⁶ Slovačke historijske priloge redovito donosi također centralni historijski časopis ČsČH.

⁷ Do g. 1960. s nazivom: Pamiatky a múzea, ured. Š. Pisoň.

⁸ M. Kušík, *Archive in der Slowakei und ihre Bestände*, SHS 3, 1965, 215—262; *Archívy v Slovenskej socialistickej republike*. Bratislava 1976.

skych dějin),⁹ prvu cjelovitu i opsežnu sintezu povijesti koju je dala marksistička historiografija predstavlja trotomna, za sada nedovršena »Povijest Slovačke« (*Dejiny Slovenska*).¹⁰ Ovo djelo ne pruža samo faktografska građu koju je sakupila i obradila slovačka historiografija nego i uopćavajuće i teorijske rezultate historijskog mišljenja i naučnog pogleda na svijet. Za razliku od svih dosadašnjih sinteza, koje su pratile ili državne ili usko nacionalne interese, koncepcija nove sinteze je u prvi plan stavila borbu najširih narodnih masa Slovačke za historijski napredak. Za razliku od svih dosadašnjih ova je koncepcija široko obuhvatila i starije periode slovačke povijesti, i to od najstarijih razdoblja pa do narodnog preporoda. Nova je sinteza pokazala glavne smjerove razvitka Slovačke, ali je istodobno otkrila i nepoznata i neznana mjesta naše nacionalne povijesti, pregnantnije je istakla predmet slovačke historije prije svega u razdoblju kojim se bavi naš pregled. Pokazalo se da je prekomjerno isticanje nacionalne i konsekvantno potiskivanje državne strane razvitka često istriglo slovačku historiju iz prirodnog okvira ugarske i srednjoevropske povijesti, što ju je, prije svega inozemnom čitaocu, činilo nerazumljivom. To su, istina, poteškoće i problemi koji nastaju prilikom svake sinteze, posebno tamo gdje na njoj radi veći kolektiv. Neoprostiva je činjenica da autori nisu izradili kritičko, napomenama popraćeno djelo, da ga nisu opskrbili bar točnom analizom izvora i literature, potrebnim registrima i genealoškim tablicama, odgovarajućim kartama i sl., čime bi djelo moglo mnogo bolje služiti kao kompendij, priručnik ili sveučilišni udžbenik.

Dalji pokušaj sinteze slovačke povijesti, pokušaj koji je imao više nauč-nopopularne nego naučne ciljeve jest »Slovačka I — Historija« (*Slovensko I — História*), koja izlazi kao prvi dio višetomnog djela »Poznavanje slovačke domovine« (*Slovenská vlastiveda*).¹¹ Rad je kao cjelina, a posebno u dijelovima o periodu do kraja 14. stoljeća, donio mnogo novih podataka, poticaja, ocjena cjelokupnog nacionalnog razvoja. Ali ni ova sinteza se nije oslobodila nedostataka koje je imala i prva sinteza iz 1961. godine, a među njima prije svega problema povezivanja historijskog razvoja Slovačke bilo s cjelokupnim evropskim razvojem, bila sa srednjoevropskim. Izrazito popularni karakter ima »Historija Slovačke u riječi i slici« (*Dejiny Slovenska slovom i obrazom*), čiji, za sada jedino objavljeni prvi dio, obuhvaća materijal iz perioda feudalizma.¹² Sintezama slovačke povijesti treba dodati i »Atlas čehoslovačke povijesti« (*Atlas československých dějin*, Praha 1965), točnije njegove dijelove o Slovačkoj, gdje je prvi put u slovačkom historijskom stvaralaštvu sustavnije projiciran historijski razvoj u kartografskom obliku u svojoj složenosti, ali i prema pojedinim kronološkim ili sadržajnim cjelinama. Ova obrada u obliku atlasa postala je potom polazište i za pripremu školskog atlasa. Tako

⁹ Přehled československých dějin I. /do r. 1848/, Praha 1958. Novo izdanje (dopunjeno) pripremljeno za štampu.

¹⁰ Dejiny Slovenska I. /Od najstarších čias do r. 1848/. Ured. L. Holotík i J. Tibenský, Bratislava 1961.

¹¹ Slovensko I. Dejiny. Ured. J. Tibenský i J. Dekan, Bratislava 1971. Usp. i: Československá vlastiveda. Díl II. Dějiny, sv. 1., Praha 1963.

¹² J. Tibenský, Dejiny Slovenska slovom i obrazom I., Martin 1973.

se bar djelomično uklonio nedostatak karata u sintetičkim djelima i u raznim udžbenicima, što je bilo više nego akutno. Unatoč tome što je rečeno o problemu sinteza, i nadalje se osjeća kao ozbiljan nedostatak nepostojanje opsežnije, u naučno-kritičkoj formi koncipirane historije Slovačke kao što se osjeća prijeka potreba za izradom sveučilišnog udžbenika koji bi zadovoljavao i didaktičke kriterije.

* * *

Problematika najstarijeg slavenskog naseljavanja naše zemlje, koja je dugo u našoj znanosti rješavana vlastitim historijskim i paleolingvističkim postupcima, osjećala se prije petnaest godina kao jedan od najakutnijih problema ranosrednjovjekovne historije Slovačke. Specifičan položaj toga pitanja u našoj nauci nije motiviran samo osjećajem malog naroda koji je dugo morao braniti historijsko pravo na teritorij na kojem živi već je i arheološko ispitivanje, koje je toj problematici jedino moglo donijeti novi izvorni materijal, bilo najzapostavljenija oblast slovačkog arheološkog istraživanja.

Preuska osnova izvora ne samo što nije kasnije dopuštala slovačkoj historiografiji sudjelovanje na ispitivanju etnogeneze Slavena (a ona je jednako akutan problem općeslavenskih istraživanja) nego nije davala ni osnovni materijal za nacionalno-obrambenu problematiku, u koju su slovačku historiografiju još uvijek gurali neki krugovi mađarske i njemačke nauke. Danas se može reći da je upravo arheologija i historijska arheologija donijela vrlo bogat i dragocjen materijal o predvelikomoravskom i velikomoravskom periodu slovačke povijesti. Bilancu tih rezultata iznijeli su i publicirali sami arheolozi u samostalnom svesku časopisa *Slovenská archeológia* (1971).¹³ Mi treba ovdje da spomenemo samo najosnovnije, najopćenitije zaključke.

Prilikom odgovaranja na pitanje kada su došli naši preci u Karpatsku kotlinu bilo je mnogo pokušaja da se kaže da je to bilo već u 4. stoljeću, a bilo je i pokušaja uključivanja nezavisnih starijih krugova materijalne kulture.¹⁴ Poslije kritičkog odmjeravanja svih nalazišnih cjelina a zbog poznate male vrijednosti svjedočanstava materijalnih izvora kad se radi o etničkim problemima, nije moguće složiti se s takvim nazorom i keramiku praškog tipa treba jednako smatrati najstarijim slavenskim slojem. Postignuti rezultati, dakle, zasad ne dopuštaju datiranje dolaska Slavena na naš teritorij prije prve polovine 6. stoljeća pri čemu treba pretpostaviti da je veći dio Slo-

¹³ J. De kan, Vývoj a stav archeologického výskumu doby pred veľkomoravskej, *SlArcheol* 19, 1971, 559—580; B. Chropovský, Vývoj a stav archeologického bádania doby veľkomoravskej, *SlArcheol* 19, 1971, 581—601.

¹⁴ Usp. A. Točík, Súčasný stav archeologického bádania najstarších dejín slovenského národa, *Archeologické rozhledy* 15, 1963, 594 n.; isti, *Slovania na strednom Dunaji v 5.—8. storočí. U: O počiatkoch slovenských dejín*, Bratislava 1965, 23—25; isti, *Zur Problematik der slawischen Besiedlung der südwestlichen Slowakei bis zum IX. Jahrhundert*, *ŠZAÚSAV* 16, 1968, 253—254; isti, *Nové nálezy z doby st'ahovania národov na juhozápadnom Slovensku*, *ŠZAÚSAV* 9, 1962, 204, 210, 216, 218.

vačke bio naseljen strujom koja se iz pradomovine kretala pravcem k Labi i Sali i da je jedan njen dio naselio Moravsku, Češku i Slovačku.¹⁵ Najvrednijim pažnje treba svakako smatrati siguran dokaz o slavenskom naseljavanju naše zemlje izvršenom prije dolaska Avara, čime se slovačka arheologija obračunala s davnom nenaučnom tradicijom. Slovačka arheologija je osim toga iznijela rezultate istraživanja nekoliko tisuća grobova brojnih avarsko-slavenskih groblja,¹⁶ što predstavlja dobru osnovu za rješene složenih pitanja avarsko-slavenske simbioze, odnosno može postati osnovom za diskusiju o pretpostavljenom drugom dolasku Avara ili ranijem dolasku Mađara, kako to u najnovije vrijeme proklamira mađarska historiografija.¹⁷ Problemi avarsko-slavenskih odnosa postali su predmetom zanimanja i historičara. Poslije pripremljenih radova¹⁸ nikla je i opsežnija monografija koja pokušava potpuno riješiti ulogu Avara u Evropi,¹⁹ istina, s posebnim težištem na njihovu djelovanju u Karpatskoj kotlini. U središtu interesa pri istraživanju naseobina je nadalje pitanje naseljavanja u velikomoravskom periodu. Pokušava se pratiti kontinuitet ili diskontinuitet naseljavanja u velikomoravskom i poslije velikomoravskom periodu, nastoje se ograničiti tipovi ranosrednjovjekovnih naseobina i sl. Treba istaći činjenicu da se posljednjih godina povećao broj velikomoravskih lokaliteta gotovo za polovinu a mnogi od njih su i istraženi.²⁰ Time je u znatnoj mjeri objašnjena i problematika slavenskog naseljavanja pojedinih regija Slovačke i nepovratno iščezavaju mitovi o nenaseljenosti naše zemlje prije nastanka ugarske države. Nova saznanja iziskuju reviziju starijih nazora i na podlozi novih činjenica nastaju radovi o naseljavanju pojedinih oblasti zemlje. B. Varsik, koji je iskoristio podatke arheološkog istraživanja u istočnoj Slovačkoj,²¹ u brojnim studijama²² i u opsežnoj monogra-

¹⁵ Usp. J. Dekan, *Vývoj a stav archeol. výskumu*, n. d., 564—567; u njemu je navedena literatura.

¹⁶ Usp. A. Točík, *Súčasný stav archeol. bádania*, n. d., 603; Z. Čilinská, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, Bratislava 1966; usp. također ŠZAÚSAV 16, 1968, gdje su tiskani materijali iz: *Symposium über die Besiedlung des Karpatenbeckens in VII.—VIII. Jahrhundert*, Nitra — Malé Vozokany 28. August — 1. September 1966.

¹⁷ Usp. npr. Gy. László, *Kérdések és feltévések a magyar honfoglalásról*, *Váloság* 1, 1970, 48—64; isti, *A »kettős honfoglalás« —ról*, *Archaeológiai Értesítő* 97, 1970, 161—190; isti, *A »kettős honfoglalás«*, Budapest 1978.

¹⁸ A. Avenarius, *Zur Problematik der awarisch-slawischen Beziehungen an der unteren Donau im 6.—7. Jahrhundert*, *SHS* 7, 1974, 11—37; isti, *K problematike avarsko-slovenského vzťahu na dolnom Dunaji v 6.—8. storočí*, *HŠt* 11, 1971, 223—244.

¹⁹ A. Avenarius, *Die Awaren in Europa*. Bratislava 1974.

²⁰ B. Chropovský, *Slovanské osídlenie na Slovensku a jeho problémy*, *HČ* 10, 1962, 216—237; isti, *Vývoj a stav archeol. bádania*, n. d., 583.

²¹ Usp. osobito: V. Budinský - Krička, *Slovanské osídlenie na východnom Slovensku*, ŠZAÚSAV 6, 1961, 129—134; isti, *K otázkam slovanského osídlenia na východnom Slovensku*. U: *Príspevky k dejinám východného Slovenska*, Bratislava 1964, 31—38.

fiji²³ iznosi rezultate svog dugogodišnjeg istraživanja najstarijeg naseljavanja Kočicke kotline. Ovo djelo predstavlja osnovnu literaturu za istraživanje naseljavanja istočne Slovačke. Naseljavanju pogranične oblasti Spiša, Šariša i Zemplina posvetilo je pažnju nekoliko autora pa je nastao niz pripremnih radova.²⁴ Ima novih radova o formiranju naselja nekih feudalnih vlastelinstava u istočnoj Slovačkoj od 12. do 15. stoljeća,²⁵ čime su proširena znanja o najslabije istraženom području Slovačke u srednjem vijeku.²⁶ Za oblast Spiša treba spomenuti još radove J. Benka,²⁷ koji na pozadini naseljavanja sjevernih oblasti prate formiranje slovačko-poljske granice. Istraživanja A. Petrovskog-Šichmana²⁸ dala su proučavanju naseljavanja srednje i sjeverne Slovačke novi materijal vrijedan pažnje. Ali autor je pri interpretaciji toga materijala došao do mnogih nekritičkih zaključaka. Novog ocjenjivanja pisanog materijala o naseljavanju gornjotrenčianske županije i njegova dopunjavanja prih-

²² B. Varsik, Vel'ká stolica Nový hrad /Novum Castrum, Újvár/ a vznik Abovskej, Hevešskej a Šarišskej stolice, HŠt 7, 1961, 161—187; isti, Osídlenie východného Slovenska do 14. storočia, u: Príspevky k dej. vých. Slov. n. d., 9—30; isti, Kde ležal, kedy vznikol a zanikol hrad Drienov v Šariši, ZbFFUK Historica 14, 1963, 215—220; isti, K vzniku a pôvodu slovenského a maďarského názvu Zemplín—Zemplén, ZbFFUK Historica 18, 1967, 135—150; isti, Slovanské osídlenie východného Slovenska, Spiša, údolia rieky Hnilca a vznik mesta Gelnice, NO 7, 1965, 143—152; isti; Ešte k osídleniu okolia Košíc, ZbFFUK Historica 23, 1972, 233—239.

²³ B. Varsik, Osídlenie košickej kotliny I. Bratislava 1964; II. Bratislava 1973; isto, Zo slovenského stredoveku. Výber historických štúdií a článkov rokov 1946—1968. Bratislava 1972.

²⁴ O. R. Halaga, Hospodársko-spoločenský vývoj Šariša a Spiša ako pohraničia v 12.—13. storočí. NO 3, 1961, 200—220. Usp. recenziju u HČ 11, 1963, 304—305; B. Varsik, Slovanské osídlenie východného Slovenska, Spiša, údolia rieky Hnilca a vznik mesta Gelnice. NO 7, 1965, 143—152; isti, Osídlenie Košíc a ich okolia vo svetle dvoch neznámych listín z prvej polovice 13. stor. HČ 8, 1960, 557—570; isti, Ešte k osídleniu okolia Košíc. ZbFFUK Historica 23, 1972, 233—239.

²⁵ F. Uličný, Vývon feudálneho panstva Sztárayovcov na východnom Slovensku od 13. do 15. storočia, ZbFFUK Historica 15, 1964, 139—147; isti, Vznikanie cirkevného a šľachtického vlastníctva pôdy a osídlenie Šariša v 13. storočí, u: Príspevky k dejinám vých. Slov. n. d., 55—62; P. Ratkoš, O osídlení čičvanského hradného panstva koncom 15. storočia, NO 6, 1964, 109—112; isti, Osídlenie hradného panstva Makovica, u: Príspevky k dej. vých. Slov., n. d., 39—54; B. Varsik, Pôvodné slovenské osídlenie Spiša a korene spišských miest, u: Spišské mestá v stredoveku, ured. R. Marsina, Košice 1974, 11—22.

²⁶ U zborniku: Príspevky k dejinám východného Slovenska, Bratislava 1964.

²⁷ J. Beňko, Problém pravosti podolíneckej listiny z r. 1244, SlArchiv, 3, 1968, 314—329; isti, Osídlenie severného Spiša do polovice 14. storočia, HŠt 15, 1970, 161—189; isti, Dedinská kolonizácia horného Spiša na nemeckom práve /do polovice 14. storočia/, Spiš 3—4, Košice 1973, 29—51; isti, Prechod severospišských osád z dedinského emfyteutického práva na mestské právo. U: Spišské mestá, n. d., 33—43; isti, Osídlenie spišského Zamaguria. U: Zamagurie, Košice 1972.

²⁸ A. Petrovský - Šichman, Slovanské osídlenie severného Slovenska, Vlastivedný zborník Považia 6, 1964, 50—106; isti, Osídlenie severného Slovenska od doby laténskej po stredovek, SZAUSAV 4, 1961, 181—206; isti, Kopce mogily północnej Słowacji, Acta Archeologica Carpatica 3, Kraków 1961, 113—134.

vatio se R. Marsina²⁹ a Gorehronja P. Ratkoš.³⁰ Ispitivanjima o naseljavanju oblasti gornje Nitre, koja je iznio M. Mišik,³¹ često je umanjena vrijednost zbog romantičarskog pogleda na socijalnu strukturu tadašnjeg društva. Po strani od zanimanja historičara i arheologa ostale su i nadalje oblasti jugozapadne a dijelom i zapadne Slovačke. O teritoriju bratislavske županije iznio je V. Sedlák za sada samo parcijalne probleme svojih ispitivanja.³² B. Varsik je riješio staro naseljavanje Mijavskog pogorja.³³ Radovi iz historijske topografije³⁴ donijeli su nove podatke o problemu naseljavanja Slovačke, a »Popis spomenika Slovačke« (*Súpis pamiatok na Slovensku*)³⁵ može se iskoristiti kao izvor informacija o naseljavanju. Istina, ovaj popis ne donosi uvijek točne, provjerene i pouzdane podatke i umnogome plaća danak zastarjelim nazorima. Priručnik koji se pojavio poslije mnogih prerada i koji zasada daje najpotpuniji historijski materijal o naseljavanju pojedinih mjesta u Slovačkoj, jest »Rječnik mjesta u Slovačkoj« (*Miestopisný slovník Slovenska*).³⁶

Istraživanje naselja, koje se danas nalazi na granici više društvenih značnosti i disciplina, ostaje u Slovačkoj zasada samo u granicama historijskog, odnosno onomastičkog ispitivanja.³⁷ Još se nije našao put k modernim prirodnim znanostima koje su u svjetskim razmjerima donijele mnoge dragocjene rezultate. Metodologija i organizacija istraživanja naselja je ipak prekorlačila dosadašnje barijere: arheološke metode istraživanja slavenske arheologije, koja je već od svojih početaka zalazila u studij materijalnih spomenika i do 10—12. stoljeća, proširila se i na istraživanje daljih historijskih perioda (grubo čak do 18. stoljeća), čime se postepeno i u Slovačkoj konstituirala srednjovjekovna arheologija kao jedna od specijalizacija historij-

²⁹ R. Marsina, Osídlenie hornej trenčianskej pred tatárskym vpádom, ZbFFUK Historica 15, 1964, 47—70.

³⁰ P. Ratkoš, Osídlenie a hospodársky vývoj Horehronia do začiatku 18. storočia, Slnár 13, 1965, 135—171.

³¹ M. Mišik, Osídlenie Hornej Nitry, HZK 2, 1965, 5—72; isti, K otázkam osídlenie Zvolena, HZK 4, 1969, 5—53.

³² V. Sedlák, Bratislavské hradné županstvo a Bratislava do r. 1291, Bratislava 4, 1970, 35—59, isti, Príspevok k architektúre stredovekých hradov na západnom Slovensku, MonT 4, 1967—1968, 445—456.

³³ B. Varsik, Osídlenie Myjavy a myjavskej pahorkatiny do začiatku 17. storočia, ZbFFUK Historica 23, 1972, 91—163.

³⁴ L. Juck, Majetky hronskobeňadického opátstva do r. 1253, HŠt 18, 1973, 121—156; L. Juck — O. Bešše, Z dejín obcí oslianskej oblasti, Horná Nitra 5, 1970, 93—170; A. Madaričová, Zaniknutá stredoveká dedina Dvorník, HŠt 13, 1968, 133—151; J. Zudel, Príspevok k historickej geografii Trnavskej pahorkatiny do polovice 16. storočia, GČ 22, 1970, 19—38.

³⁵ Súpis pamiatok na Slovensku I.—III., Bratislava 1967—1969.

³⁶ Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I.—III., Bratislava 1977—1978.

³⁷ R. Marsina, Listiny a ich význam pre výskum osídlenia, HŠt 11, 1966, 43—55; autor donosi problematiku koja je bila aktualna u vrijeme diskusije o knjizi: V. Chaloupecký, Staré Slovensko, Bratislava 1928.

skih nauka.³⁸ Historijska arheologija najviše se zanima problematikom naselja koja više ne postoje (Wüstungen). O toj je temi pored sitnih studija izišla i prva monografija o takvom naselju na Spišu, koje je postojalo od 9. do 15. stoljeća.³⁹ Na istraživanju naselja radi i A. Habovštiak koji nastoji utvrditi tipove i strukture ranosrednjovjekovnih nizinskih naselja,⁴⁰ ispituje se problematika nestalih srednjovjekovnih seoskih crkva, srednjovjekovnih tvrđava, od onih historijski najmanje značajnih⁴¹ do onih najznačajnijih, usko povezanih s ključnim etapama naše nacionalne povijesti.⁴² Historijska arheologija u Slovačkoj je pravilno usmjerila svoj interes na ispitivanje životne sredine puka i svojim metodama istraživanja nastupila je tamo gdje su mogućnosti ostalih zainteresiranih historijskih disciplina ostale većinom iscrpene.

³⁸ Tiskano je nekoliko pregleda rezultata historijske arheologije: B. Polla, Doterajšie výsledky historicko-archeologického bádania na Slovensku, HŠt 11, 1966, 17—42; A. Habovštiak, Stredoveké dediny vo svetle doterajšieho historicko-archeologického výskumu na Slovensku, Agrikultúra 8, 1969, 67—84; isti, Hmotná kultúra stredovekých dedín vo svetle doterajšieho archeologického výskumu na Slovensku, Agrikultúra 10, 1971, 7—28; isti, Archeologický výskum stredovekého obdobia na Slovensku, SlArcheol 19, 1971, 603—617, isti, Mittelalterliche Archäologie in der Slowakei, SHS 7, 1974, 38—77.

³⁹ B. Polla, Stredoveká osada na Spiši — Zalužany. Bratislava 1962.

⁴⁰ A. Habovštiak, Príspevok k poznaniu našej nížinnej dediny v 11.—13. storočí, SlArcheol 9, 1961, 451—482; isti, Zaniknutá stredoveká dedina Bratka pri Leviciach, SlArcheol 11, 1963, 407—458; isti, Historicko-archeologický výskum stredovekých zaniknutých dedín na Slovensku, ZbSNM História 16, 1976, 243—254.

⁴¹ A. Habovštiak, Príspevok stredovekej archeológie k štúdiu románskych tehlových stavieb na Slovensku, Sborník československé společnosti archeologické 1, 1961, 20—23; isti; Archeologický výskum v Kostolanoch pod Tribečom, MonT 2, 1966, 43—78; A. Petrovský-Šichman, Výskum zaniknutého stredovekého kostola v Radole, SZAÜSAV 11, 1963, 229—269; K. Kulašík, Zaniknutý kostol v Plaveckom Podhradí, VČ 17, 1968, 185—187; A. Ruttkay, Predrománska rotunda v Ducovom, VČ 19, 1970, 84—87; isti, Výskum včasnostredovekého opevneného sídla v Ducovom, okr. Trnava, Archeologické rozhledy 24, 1972, 130—139; 217—220; A. Habovštiak, Frühmittelalterliche Wallanlage und romanische Bauten in Biňa, Nitra 1966; isti, Untergegangene Kirche und Friedhof in Sokolníky /Gemeinde Podhorany/, Nitra 1966; isti, Nálezy stredovekých hlinených kotlíkov na Slovensku, ZbSNM História 14, 1974, 123—154; isti, Praveké a ranohistorické sídliská v oblasti Slovenskej brány, VČ 23, 1974, 3—12; isti, Stredoveké hrádky na Slovensku, VČ 21, 1972, 2—9.

⁴² T. Štefanovičová, Bratislavský hrad v 9.—12. storočí, Bratislava 1975; ista, Doklad slovanského umeleckého remesla na bratislavskom hrade, ZbSNM História 14, 1974, 113—120; T. Štefanovičová — A. Fiala, Stavebný vývoj bratislavského hradu, ZbFFUK Historica 16, 1965, 77—110; isti, Vel'komoravská bazilika, kostol sv. Salvátora a pohrebisko na bratislavskom hrade, ZbFFUK Historica 18, 1967, 151—216; G. Balaša, Hrad Zniev /turčiansky/ vo svetle najnovších archeologických výskumov, Vlastivedný zborník Považia 6, 1964, 262—272; B. Polla, Zist'ovací historicko-archeologický výskum na Spišskom hrade, NO 9, 1967, 187—207; A. Fiala, Príspevok k dejinám hradu Branč, ZbSNM História 10, 1970, 133—138 itd.

Tako je istraživanje naselja unatoč mnogim greškama i nedostacima iznijelo opsežan i veoma zanimljiv materijal koji daje novi karakter toj problematici. Ispitivanje naselja kao cjelina izrazito gubi svoj apologetski karakter koji mu je prinudno davao prije svega dio nacionalno egzaltirane njemačke i mađarske historiografije,⁴³ i neprestano donosi nove potvrde o kontinuitetu naseljenosti slavenskog elementa u Slovačkoj od njegova dolaska pa sve do danas. S druge strane, ovo je istraživanje već do današnjeg dana donijelo mnogo podataka o životnoj stvarnosti i sredini slovačkog naroda.

* * *

Istraživački interes o počecima političkog organiziranja države bio je potenciran proslavama jubilarne 1100-godišnjice dolaska Ćirila i Metoda u Veliku Moravsku (1963), kao i Ćirilove smrti (1969). Osobito široko zasnovane naučne konferencije pripremljene za ove jubileje utjecale su na to da je velikomoravska problematika postala za duže razdoblje središte znanstvenog, znanstvenopopularnog i publicističkog zanimanja. Ovakve su potrebe dovele do pojave prijevoda izvora za historiju Velike Moravske,⁴⁴ jubilarnih zbornika posvećenih prije svega velikomoravskoj tradiciji u slovačkoj nacionalnoj historiji⁴⁵ i brojnih studija i članaka, istina nejednake stručne i publicističke razine. Među njima su posebno studije posvećene direktno bizantijskoj misiji i crkvenoj arhitekturi donijele neke nove zaključke i poticaje.⁴⁶ Za potrebe pedagoške prakse nastalo je i pregledano djelo M. Kučere,⁴⁷ koje nas upoznaje s novijim rezultatima čehoslovačkog historijskog istraživanja u oblasti velikomoravske problematike. Opsežnija znanstvena sinteza o Velikoj Moravskoj i njenoj ulozi u povijesti srednje Evrope nije načinjena ni u jubilarnim i historijski plodnim godinama u slovačkoj histo-

⁴³ Usp. o tome: O. R. H a l a g a, K problematike historického zemepisu arpádovského Uhorska, *ČsČH* 12, 1964, 187—198; R. M a r s i n a, O počte a hustote obyvatel'stva v Uhorsku do začiatku 14. storočia, *HČ* 9, 1961, 617—632. Ove su studije reakcija na radove mađarskog historičara Gy. Györfyja.

⁴⁴ *Pramene k dejinám Vel'kej Moravy*, ured. P. R a t k o š, Bratislava 1964, 1968²; E. P a u l í n y, *Slovesnosť a kultúrny jazyk Vel'kej Moravy*, Bratislava 1964; J. S t a n i s l a v, Či bola na Slovensku staroslovienska kultúra 9. storočia?, Bratislava 7, 1971, 317—340.

⁴⁵ *Vel'ká Morava a naša doba. /K 1.100 výročiu príchodu Cyrila a Metoda/*, Bratislava 1963; *Apoštolí Slovienov /Zborník štúdií s obrazovou prílohou/*. K 1100 výročiu príchodu sv. Cyrila a sv. Metoda na Vel'kú Moravu, Bratislava 1963.

⁴⁶ P. R a t k o š, *Vel'ká Morava a činnosť Konštantína a Metoda*, u: *Vel'ká Morava*, n. d., 12—56; isti, *Die slawische liturgische Sprache im Lichte der päpstlichen Politik in den Jahren 869—880*, *SHS* 7, 1974, 185—204; isti, »Civitas Dowina« — slovenský Devín, *HČ* 18, 1970, 337—346; isti, *Kristianizácia Vel'kej Moravy pred misiou Cyrila a Metoda*, *HČ*, 19, 1971, 71—83; isti, *Die grossmährischen Slawen und die Altmagyaren*, u: *Das Grossmährische Reich*, Praha 1966, 227—255; R. M a r s i n a, *Povolenie slovanskej liturgie na Vel'kej Morave*, *HČ* 18, 1970, 4—16; B. C h r o p o v s k ý, *Príspevok k problematike cirkevnej architektúry a počiatkom kresťanstva na Slovensku*, *MonT* 8, 1972, 173—208.

⁴⁷ M. K u č e r a, *Vel'komoravská ríša v obrazoch*, Praha 1966.

riografiji. Nastao je ipak razmjerno opsežan popularnonaučni sažetak o najstarijoj povijesti Slavena na našem terenu, gdje najveći dio obuhvaća upravo velikomoravski period, kao i opsežno djelo o kulturi Velike Moravske. Time što su djelo napisali arheolozi,⁴⁸ koji su se mnogo koristili i dosadašnjim podacima pisanih izvora, potvrđuje se već duže primjećivano stanje da se istraživanje u toj oblasti naše nacionalne povijesti trajnije premjestilo u oblast arheologije, koja jedina može donijeti nove dokaze a time i omogućava da se daju nova objašnjenja postojećih i poznatih pisanih izvora. Istina, o samim počecima državne organizacije na našem terenu, o historiji Samova carstva ni arheološka istraživanja u prošlom deceniju nisu donijela ništa novo ili vrijedno pažnje.

Pitanje početaka feudalizma u ranosrednjovjekovnoj državi, kojem je čehoslovačka historiografija od 50-ih godina posvetila osobitu pažnju,⁴⁹ ali bez izrazitijeg uspjeha u postizanju ujednačenog pogleda, posljednjih je godina bilo prebačeno na sporedan kolosijek. Umjesto pozitivne izgradnje odgovarajuće slike o ondašnjem društvu naglašavali su se polazni postulati pojedinih zainteresiranih strana i osporavali argumenti protivnika a da se pritom nisu tražila nova metodološka i radna polazišta za rješenje toga pitanja. Novi pokušaj postavljanja ovog osnovnog pitanja slovačke ranosrednjovjekovne historije predstavlja studija M. Kučere,⁵⁰ koja na neveliku prostoru rezimira nove nazore marksističke historiografije na genezu feudalizma i nudi i vlastita rješenja u oblasti velikomoravskog carstva. Veliku Moravsku od vremena vladavine Svatopluka smatra ranofeudalnom državom sa svim atributima feudalnog društva. Povećano zanimanje se u slovačkoj literaturi i nadalje usmjeravalo na problem nastanka naroda u Velikoj Moravskoj odnosno **n a s t a n k a s l o v a č k o g n a r o d a**. Unatoč raznovrsnosti nazora većina se autora u diskusiji⁵¹ složila da u Velikoj Moravskoj kao natplemenskoj etničkoj cjelini, treba računati bar s počecima formiranja naroda koji ima karakter državotvorne sile. Istina, politički dualizam Velike Moravske, kao i centrifugalne sile nosilaca ovog naroda nasuprot centralnoj moći vladara omogućuju autorima da razmišljaju o različitom nazivu i različitom stupnju kvalitete ovog naroda. Najprikladnijim nazivom za narod u formiranju smatra se naziv »staromoravski«. Gubitkom samostalnosti, zapravo već progonom Metodijevih učenika gubi ovaj narod svoje jezične elemente i ubrzo nestaje. Pitanje geneze slovačkog naroda i njegove povezanosti s razvojem Velike Moravske ostaje zasad otvoreno. Slovačka je historiografija učinila velik i koncentriran napor da bi proširila poznavanje podataka o for-

⁴⁸ B. Chropovský, Slovensko na úsvite dejín, Bratislava 1970.

⁴⁹ Usp. M. Kučera, Slovensko po páde Vel'kej Moravy. /Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývoji v 9.—13. storočí/, Bratislava 1974, 34 n.; P. Ratkoš, Problematika raného feudalizmu; u: O počiatkoch slovenských dejín, n. d. 7—19.

⁵⁰ M. Kučera, Problémy vzniku a vývoja feudalizmu na Slovensku, HČ 22, 1974, 541—564; na njemačkom u: SHS 10, u štampi.

⁵¹ Pregled daje: J. Dekan, Vel'ká Morava a problematika staromoravskej národnosti, HČ 20, 1972, 173—185.

miranju slovačkog naroda u svim periodima⁵² a posebno u srednjem vijeku.⁵³ Ta se problematika posljednjih godina razvitka slovačke historiografije pokazala kao jedno od ključnih pitanja koje je trebalo ne samo da podiže svijest nacije o svojoj historiji, nego i da pomaže snagama nacionalno-federalističke emancipacije. Praćenje ovog pitanja u srednjovjekovnoj povijesti nekada je bilo samo nekakav obavezan dodatak nužan za kompleksnost i nije uvijek polazilo iz unutrašnjih potreba razvitka vlastite discipline. U posljednje vrijeme na području čehoslovačko-mađarske komisije historičara ova tematika izaziva dijalog koji pomiče ove probleme iz nacionalno-obrambene sfere ka rješenu važnih teorijskih pitanja feudalnog naroda u uvjetima višenacionalnih država.⁵⁴

Postepeno savladavanje usko nacionalno-obrambenog okvira slovačke historiografije uspijevalo je osobito u oblasti gospodarske i socijalne srednjovjekovne historije za što su bile položene dobre osnove već u prethodnom razdoblju. Pri ispitivanju ranosrednjovjekovnog perioda najdragocjeniji rezultati postignuti su u ispitivanju gospodarskih i socijalnih pretpostavki nastanka ranosrednjovjekovne države, u otkrivanju postupka uključivanja Slovačke u sistem ugarske države, u upoznavanju s njenim gospodarskim potencijalom i socijalnim uređenjem zemlje pri čemu se posebno stavljao naglasak na proces izgrađivanja jedinstvenog feudalnog sistema. Rezultate arheoloških istraživanja u toj oblasti reprezentiraju radovi D. Bialekove⁵⁵ i A. Habovštiaka.⁵⁶ Rezultate historičara reprezentiraju radovi M. Kučere posvećeni problemu formiranja društvenog sistema u Slovačkoj,⁵⁷ O. R. Halage, koji osciliraju na granici historije prava⁵⁸ i V. Sedláka,⁵⁹ koji inkliniraju upravnoj oblasti. Nove rezultate iz oblasti paleolingvistike, posebno

⁵² Slováci a ich národný vývin. /Zborník materiálov z V. zjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici/, Bratislava 1966.

⁵³ M. Kučera, O historickom vedomí Slovákov v stredoveku, HČ, 25, 1977, 217—238; B. Varsik, Význam výskumu osídlenia východného Slovenska pre otázku vzniku a rozvoja slovenskej národnosti, HČ 9, 1961, 420—440; isti, Sozial- und Nationalitätenkämpfe in den Städten der Slowakei im Mittelalter, ZbFFUK Historica 16, 1965, 131—172; P. Ratkoš, Otázky vývoja slovenskej národnosti do začiatku 17. storočia, HČ 20, 1972, 19—63; O. R. Halaga, K otázke vzniku slovenskej národnosti, HČ 10, 1962, 238—262.

⁵⁴ Usp. u: HČ 19, 1971, br. 4; HČ 20, 1972, br. 1.

⁵⁵ D. Bialeková, Stav remeselnej výroby na Slovensku v 9.—11. storočí. U: O poč. slov. dejín, n. d., 81—95;

⁵⁶ A. Habovštiak, Pol'nohospodárstvo na Slovensku v 9.—11. storočí, u: O poč. slov. dejín, n. d., 55—80.

⁵⁷ M. Kučera, Sociálna štruktúra obyvateľ'stva Slovenska v 10.—12. storočí, HČ 13, 1965, 1—58; isti: O otrokoch v Uhorsku v 10.—12. storočí, HŠt 5, 1959, 221—265; isti, Struktur der Bevölkerung in der Slowakei im 10.—12. Jahrhundert, SHS 4, 1966, 7—82.

⁵⁸ O. R. Halaga, Právne vzt'ahy k zemi v ranofeudálnom Uhorsku, Agrikultúra 6, 1967, 53—73; isti, »Ius Sclavorum« a »Platea Sclavorum« sredovekých miest v Uhorsku, HŠt 12, 1967, 123—153.

⁵⁹ V. Sedlák, K otázke vzniku a pôvodu inštitúcie »Szolagyör«, HŠt 12, 1967, 155—185.

onomastike donijeli su radovi lingvista J. Stanislava,⁶⁰ E. Paulinija⁶¹ i R. Krajčoviča, koji su potakli historičare na polemiku.⁶² Sintetički pogledi⁶³ upozoravaju na srednjovjekovnu Slovačku kao na zemlju koja kao integralni dio i bez zaostajanja sudjeluje u srednjoevropskom razvoju. U okviru ugarskog razvoja Slovačke zajedno s oblastima današnjih krajeva iza Dunava tvori materijalnu i prije svega socijalnu bazu ranosrednjovjekovne države u jačanju, koja se na gospodarskoj pozadini i u organizacijskoj strukturi znatno okoristila zahvaljujući dostignućima slavenskog društva koje je od 5. stoljeća živjelo na ovom području.

Prilikom studija srednjoevropskog društva najveća se pažnja posvećivala razvitku klase podložnika, njenom pravnom položaju, i to s obzirom na njen odnos prema zemlji. Na radove P. Ratkoša⁶⁴ i M. Kučere⁶⁵ o ovoj problematici reagirao je O. R. Halaga.⁶⁶ U središtu rasprave je slijedeći problem: jesu li neki pravni običaji podložnika prema okućnici rezidui starog slavenskog običajnog prava ili su samo modifikacija novijih pravnih normi prije svega stanovništva naseljenog po pravu emfiteuze? Pitanje feudalne rente i njenih oblika, koje se pojavljuje u raznim etapama razvoja feudalnog sistema,⁶⁷ kao

⁶⁰ J. Stanislav, *Z toponomastiky Vel'kej Moravy a starého Slovenska*. U: *Slawische Namenforschung*, Berlin 1963, 21—29; isti, *Dejiny slovenského jazyka I.—III.*, Bratislava 1957—1958².

⁶¹ E. Paulíny, *Západoslovanské výpožičky v staromadarskej lexike*, u: *O poč. slov. dejín*, n. d., 190—203; isti: *Nárečové členenie slovenčiny v 9.—11. storočí*, isto, 253—258.

⁶² R. Krajčovič, *Z historickej typológie služobníckych osadných názvov*, u: *O poč. slov. dejín*, n. d., 205—250; isti, *Metódy a perspektívy výskumu slovan-ských služobníckych osadných názvov*, u: *Slawische Namenforschung*, n. d., 30—33; o tome kritički: M. Kučera, *K problému včasnostredovekej služobnej organizácie na Slovensku*, *HČ* 12, 1964, 552—571; replika: R. Krajčovič, *Výskumy toponomastické a historickospoločenská problematika. /K práci M. Kučeru: K problému včasnostredovekej služobníckej organizácie na Slovensku/*, *HČ* 14, 1966, 75—84; zaključak diskusije: M. Kučera, *Anmerkungen zur Dienstorganisation in frühmittelalterlichen Ungarn*, *ZbFFUK Historica* 21, 1970, 113—127.

⁶³ M. Kučera, *Slovensko po páde Vel'kej Moravy*, n. d.; usp.: P. Ratkoš, *O hospodárskom a sociálnom vývoji Slovenska v 9.—13. storočí /Na okraj práce M. Kučeru, Slovensko po páde Vel'kej Moravy/*, *HČ* 24, 1976, 571—597; M. Kučera, *Nad otázkami našich včasnostredovekých dejín. /Poznámky k úvahe Petra Ratkoša/*, *HČ* 25, 1977, 73—103.

⁶⁴ P. Ratkoš, *Dedičské právo v turčiansko-liptovských privilegáciách*, *HŠt* 11, 1966, 72—90; isti, *Ešte raz o dedičskom práve turčiansko-liptovských populov*, *HČ* 16, 1968, 439—445.

⁶⁵ M. Kučera, *Desatinná a stotinná organizácia obyvateľstva v ranostredovekom Slovensku*, *HŠt* 11, 1966, 57—77.

⁶⁶ O. R. Halaga, *Turčiansko-liptovské privilegácie /1257, 1265/ a slovenské zvykové právo*, *Právnické štúdie* 15, 1967, 717—730; isti, *»Oporet et haereses esse?» K polemike o turčiansko-liptovských privilegáciách*, *HČ* 17, 1969, 543—556.

⁶⁷ M. Kušík, *Cirkevný desiatok*, *HČ* 9, 1961, 462—467; P. Ratkoš, *O vývine feudálnej renty na Slovensku*, *HČ* 9, 1961, 361—377.

i pitanje socijalnih pokreta seljaka u ranom srednjem vijeku,⁶⁸ bila su samo sporadično pokretana i ostala su na periferiji zanimanja istraživača. Treba pritom napomenuti da nam upravo u toj oblasti ostaje da riješimo i niz teorijskih i metodoloških problema jer je to oblast gdje je prijašnje ispitivanje mnoge probleme pojednostavilo.

Zato je najznačajnije mjesto slovačke medievistike posljednjih godina zauzela problematika nastanka i razvitka srednjovjekovnih gradova. Prvi potpuniji pregled starijih istraživanja dala je A. Gácsová 1960. a poslije nje R. Marsina⁶⁹ 1972. godine, koji su osim rada što je bio obavljen sadržavali i niz savjeta dragocjenih za buduća istraživanja i potrebe. Ako danas hoćemo potpun pregled produkcije o našim najstarijim gradovima, treba reći da se ona kvantitativno toliko proširila da to nema premca u slovačkoj historiografiji. Ova je pojava izazvana, s jedne strane, pravom erupcijom regionalnog istraživanja, a, s druge strane, širokim društvenim zahtjevima na osnovi kojih historičari stvaraju. Postalo je gotovo pitanje prestiža svakog grada ili gradića izdavanje knjige o prošlosti da bi se između ostalog veoma plastično dokumentirao naš nesvakidašnji i u historiji nepotvrđeni ekonomski rast i porast naseljavanja. Većinom iz ovih potreba i prilikom raznih jubileja nastao je niz radova o starim značajnim i manje značajnim gradovima i gradićima. Vlastiti poticaj, koji pokazuje da se u malom narodu petrificira zdrav lokalpatriotizam i historizam, ohrabrujuća je pojava. On se zakonito izražava u činjenici da niz nastalih radova nije donio ni u heuristici ni u metodici obrade rezultate vrednije pažnje, čak su posebice u starijoj povijesti korak nazad u poznavanju izvora. Većina tih radova izišla je u obliku popularnonaučnih priloga namijenjenih široj čitalačkoj publici, čime je njihov doprinos kritičkom istraživanju primjetno manji. Od akcija koje su nesumnjivo unaprijedile naše poznavanje razvoja srednjovjekovnih gradova i znače doprinos našoj literaturi treba spomenuti dvije konferencije slovačkih historičara programski koncipirane a posvećene problematici gradova (1972. u Spiškoj Novoj Vesi i 1973. u Pieštjanima). Rezultati ovih konferencija, većinom publicirani,⁷⁰ položili su nove osnove istraživanju problematike gradova u Slovačkoj kao cjelini. Od radova o povijesti pojedinih gradova tre-

⁶⁸ A. Húščava, Jablonovská vzbura proti spišskému prepoštovi r. 1388, ZbFFUK Historica 15, 1964, 171—184; isti, K bojom poddanských mestečiek proti feudálnemu útlaku, HČ 12, 1967, 187—194; A. Gácsová, Boje slovenského ľudu proti feudálnemu útlaku a vykorist'ovaniu, Bratislava 1960.

⁶⁹ A. Gácsová, Historická literatúra o dejinách miest na Slovensku, HČ 9, 1961, 378—396; R. Marsina, Bádanie o dejinách stredovekých miest na Slovensku, HČ 20, 1972, 187—204; pregled za regionalnu problematiku: D. Lehotská, Neure Ergebnisse der slowakischen Region. Historiogr. n. d., 203—253; M. Kučera, Slov. historiografia, n. d., 147—151.

⁷⁰ Usp. HŠt 19, 1974, HČ 21, 1973; Spišské mestá v stredoveku, ured. R. Marsina, Košice 1974.

ba spomenuti bar najznačnije: to su historije Bratislave,⁷¹ Prešova,⁷² Bardejova,⁷³ Košica,⁷⁴ Nitre,⁷⁵ Kremnjice,⁷⁶ Modre⁷⁷ i drugih gradova.⁷⁸ Napredak, osobito ako se radi o objašnjavanju početaka naših najstarijih gradova, postignut je u tome što se proširila heuristička osnova permanentno siromašnih historijskih vijesti, i to rezultatima historijsko-arheološkog istraživanja. Po-

⁷¹ Dejiny Bratislavy, ured. D. Lehotská i J. Pleva, Bratislava 1966; B. Polla, Novšie slovanské nálezy z Bratislavy, ZbFFUK Historica 26, 1975, 7—24; L. Kraskovská, Bratislava v dobe slovanskej, Bratislava 4, 1969, 9—31; A. Piffel, Nález stredovekej hrnčiarskej pece na Primaciálnom námestí v Bratislave, Bratislava 1, 1965, 63—90; isti, Architektonický a stavebný vývoj bratislavského podhradia, Bratislava 4, (1969, 117—166; A. Fiala — V. Plachá — A. Leixner, Výskum malého prepoštského domu na Kapituľskej ulici č. 15 v Bratislave, Bratislava 4, 1969, 33—56; A. Vallašek — V. Plachá, Zist'ovací archeologický prieskum na Leningradskej ulici v Bratislave, Bratislava 1, 1965, 91—110; V. Jankovič, Z dejín bratislavského podhradia a mesta, Bratislava 6, 1970, 11—34; isti, Výskum topografie historického jadra Bratislavy v 14.—16. storočí a jeho prínos pre najstaršie dejiny mesta, HČ 21, 1973, 369—386; isti, Zásady a postup rekonštrukcie miest a historického jadra Bratislavy v stredoveku, MonT 7, 1971, 29—51; D. Lehotská, Zlatá bula pre Bratislavu z r. 1464, ZbFFUK Historica 26, 1975, 135—154; M. Stieberová, Z dejín Bratislavského podhradia od najstarších čias až do konca 16. storočia, Bratislava 7, 1971, 39—62 itd.

⁷² Dejiny Prešova I.—II., Košice 1965; usp. također: V. Budinský-Krička, Sídliško z doby rímskej a zo začiatku sťahovania národov v Prešove, SlArcheol 11, 1963, 5—58; F. Blahuta, Archeologický príspevok k dejinám vzniku a rozvoja Prešova, NO 3, 1961, 181—199; Bl. Puškárová-Kováčovičová, Architektonický vývoj Prešova v období feudalizmu, NO 8, 1966, 195—222.

⁷³ V. Jankovič, Dejiny mesta Bardejova za feudalizmu. /60 rokov Šarišského múzea v Bardejove/, Košice 1967; isti, Miestopisný obraz Bardejova v 15. storočí, NO 5, 1963, 57—71.

⁷⁴ O. R. Halaga, Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc, Košice, 1967.

⁷⁵ B. Chropovský, Slovanské pohrebisko v Nitre a Lupke, SlArcheol 10, 1962, 175—240; isti, The situation of Nitra in the Light of archeological Finds, Historica 8, Praha 1964, 5—33; isti, Včasnostredoveké pohrebisko v Nitre, ŠZAUSAV 10, 1962, 149—158; Kapitoly z dejín Nitry. /Zborník štúdií k 1100 výročiu príchodu Cyrila a Metoda/, Bratislava 1963.

⁷⁶ T. Lamoš, Vznik a počiatky banského a mincovného mesta Kremnice /1328—1430/, Banská Bystrica 1969; isti, Topografia mesta Kremnice, HŠt 11, 1966, 99—120.

⁷⁷ D. Lehotská, Dejiny Modry /1158—1958/, Bratislava 1961.

⁷⁸ M. Mišík, Prievidza, Banská Bystrica 1971; Žilina v minulosti a dnes, ured. V. Kristenová, Banská Bystrica 1963; M. Suchý, Dejiny Levoče 1., Košice 1974; I. Chalupecký, Dejiny Levoče 2., Košice 1975; Banská Štiavnica, ured. V. Grega — J. Vozár, Banská Bystrica 1964; Liptovský Mikuláš, ured. E. Kufčák, Banská Bystrica 1968; Sabinov a okolie, ured. O. R. Halaga, L. Tajták, I. Sedlák, Košice 1962; Skalica v minulosti a dnes, Bratislava 1968; Hlohovec a jeho okolie, Bratislava 1968, Spišská Nová Ves, Spišská Nová Ves 1968, slični zbornici tiskani su za gradove: Dubnica nad Váhom, Brezno, Zniev, Slovenské Pravno, Hybe, Zlatá Moravce, Veličná, Kysucké Nové Mesto, Tvrdošín, Podunajské Biskupice, Senica, Spišská Belá, Žiar nad Hronom i dr.

sebno u povijesti Bratislave, Hlohovca, Nitre a djelomično i Kežmarka, gdje su provedena i sistematičnija istraživanja historijske jezgre,⁷⁹ došlo se do novih izvora o počecima naseljavanja grada, o gradskoj topografiji, utvrdama, o zanatima i sl. Na žalost, u većini naših gradova nije više moguće provoditi sistematičnija istraživanja jer su zgrade sagrađene na historijskoj jezgri prije nego što su arheolozi mogli tamo doći. Unatoč tome istraživanja osobito o počecima srednjovjekovnih gradova nastoje zadovoljiti jedan od svojih uvjeta — kompleksnost.⁸⁰ Nadalje nedostaje svjesna težnja za istraživanje ovog razvoja u kontekstu srednjoevropskog razvitka, što često omogućava pravilniji pogled i korekcije. Slovačka historiografija se trudi da dà cjelovitiji pogled i pri ispitivanju kasnijeg gospodarskog razvitka gradova, i to s obzirom na komunikacije⁸¹ i trgovinu⁸² sa svim svojim specifičnostima kakve

⁷⁹ B. Polla, Kežmarok /Výsledky historicko-archeologického výskumu/, Bratislava 1971; isti, K problematike začiatkov miest z hľadiska historickej archeológie, HŠt 19, 1974, 15—19; P. Ratkoš, Vznik mesta a hradu Kežmarok, ČsČH 13, 1965, 570—577.

⁸⁰ To je npr. vidljivo u raznolikosti i parcijalnosti tema; usp. npr.: S. Mazúr, Prešov — vznik, vývin a pôvodný význam miestneho názvu, NO 8, 1966, 320—341; O. R. Halaga, Meno mesta Prešova vo svetle jazykových a historických súvislostí, Jazykovedný časopis 16, 1965, 165—186; V. Jankovič, O starom meste v Banskej Štiavnici, ZbSNM História 7, 1967, 73—90; isti, Z minulosti Spišskej Soboty, NO 8, 1966, 149—175; J. Kováč, Z dejín mesta Prievidze, Horná Nitra 1, 1963, 131—183; F. Hodál, Príspevok k dejinám Bojníc, Horná Nitra 3, 1966, 113—124; V. Bolerázsky, Príspevok k vzniku a najstarším dejinám Novej Bane, HZK 2, 1965, 73—86; isti, Zo starších dejín mesta Brezna a jeho bojov s Dóczyovcami o samostatnosť, HZK 3, 1967, 57—67; isti, Z dejín povýšenia Banskej Belej na slobodné mesto, HZK 3, 1967, 68—73; isti, Z najstarších dejín slobodného kráľovského mesta Pukanca, HZK 4, 1968, 356—362; isti, Príspevok k vzniku a najstarším dejinám slobodného kráľovského mesta Lubietovej, HZK 4, 1968, 363—368; M. Mišík, Osudy mestských výsad Prievidze, HZK 3, 1967, 27—56; R. Zemene, Z dejín Nitrianskeho Pravna a okolia, Horná Nitra 2, 1966, 77—169; V. Bolerázsky — J. Vozár, Zväz stredoslovenských banských miest, HZK 2, 1965, 87—116; T. Zalčík, Urbanizmus stredovekého mesta na Slovensku, Bratislava 1973; P. Ratkoš, K topografii Banskej Bystrice v čase banického povstania /v rokoch 1525—1526/, HŠt 9, 1964, 103—120; I. Chalupecký, K niektorým problémom najstarších spišských miest, u: Spišské mestá, n. d., 23—25; V. Jankovič, Ulice a námestia historického jadra Bratislavy, ZbSNM História 12, 1972, 187—236, itd.

⁸¹ Š. Janšák, Cesta českých stráží, GČ 16, 1964, 326—337; isti, Z minulosti dopravných spojov na Slovensku, GČ 16, 1964, 13—30; O. R. Halaga, Spojenie slovenských miest s Poľskom a Rusou do 16. storočia, HŠt 11, 1966, 139—165; isti, Slovensko-ruské styky pred národným obrozením, /1. č./, Hist Carp 1, 1969, 67—91, /2. č./ Hist Carp 2, 1970, 2—27; isti, Kaufleute u. Handelsgüter der Hanse im Karpatengebiet, Hansische Geschichtsblätter 85, Köln-Graz 1967, 59—84; isti, Počiatky diaľkového obchodu cez Karpaty a košické právo skladu, Hist Carp 4, 1973, 3—28.

⁸² P. Horváth, Príspevok k obchodným stykom východoslovenských miest s Poľskom a Sedmohradskom v 16.—17. storočí, NO 7, 1965, 131—142; isti, Príspevok k obchodným stykom Slovenska so Sliezskom a Moravou v prvej polovici 16. storočia, HŠt 11, 1966, 167—194; L. Deák, Bardejovský obchod a bardejovská

su npr. carine⁸³ i pravo uskladištenja.⁸⁴ U vezi s trgovinom u posljednje se vrijeme velika pažnja posvetila unutrašnjoj i vanjskoj trgovini solju,⁸⁵ kao i stvaranju monopola na sol u Slovačkoj,⁸⁶ što značajno utječe na život potčinjenog stanovništva. Ovu su problematiku obogatile i polemike o lokalizaciji »tvrđava soli« u istočnoj Slovačkoj.⁸⁷ Pripremni radovi koji prate pitanje trgovine Slovačke s okolnim zemljama dostižu i fazu prvih sinteza, gdje rad O. R. Halage kompleksnije ispituje srednjovjekovnu trgovinu istočne Slovačke s oblašću hanzeatskih gradova Poljske.⁸⁸ Istina problem ispitivanja privredne osnove srednjovjekovnog grada ostao je zasada na rubu zanimanja,⁸⁹ a preciznija slika u toj oblasti sigurno će korigirati i mnoga dosadašnja znanja o trgovini.

Neosporan i dragocjen rezultat istraživanja o počecima i daljem razvitku naših srednjovjekovnih gradova je dokaz o tome da su kolonizirani gradovi gotovo po pravilu stvarani tamo gdje je već prethodno postojalo dovoljno pretpostavki za naseljavanje i gospodarstvo stvorenih dotadašnjim slavenkim razvojem, istina s izuzetkom rudarskih mjesta, gdje je njihov nastanak uvjetovan drugim faktorima.⁹⁰ No i ovdje, u slučaju Kremnjice redovito se

obchodná cesta v prvej polovici 15. storočia, ZbFFUK, Historica 14, 1963, 107—134; A. Gácsová, Príspevok k obchodným stykom Bardejova s Pol'skom v prvej polovici 16. storočia, HŠt 15, 1970, 121—137; J. Bartl, Bratislavský obchod v stredoveku, ZbFFUK, Historica 21, 1970, 87—112; M. Šišmiš, Trhové a obchodné styky oppida Bánovce v 14.—18. storočí, Slavín 3, 1969, 33—43.

⁸³ J. Bartl, Mýta na Malom Dunaji vo vzťahu k Bratislavskému mýtu, ZbSNM História 3, 1963, 51—66; P. Štanský, Mýtné pomery v Turci vo svetle archívnych prameňov, Kmetianum 2, 1971, 145—158.

⁸⁴ M. Suchý, Stredoveké právo núteného skladu, HČ 10, 1962, 198—215.

⁸⁵ M. Kučera, Pol'sko-slovenský obchod so sol'ou do konca 16. storočia, SlŠt 7, 1965, 89—122; O. R. Halaga, Pol'ská a uhorská sol' na slovensku v stredoveku, Studia z dziejów górnictwa i hutnictwa 12, Warszawa 1967, 28—75.

⁸⁶ M. Kučera, Vývoj sol'ného monopolu na Slovensku v staršom stredoveku, ZbFFUK Historica 15, 1964, 71—93.

⁸⁷ O. R. Halaga, Sol'né hrady v Potisi a ranofeudálne pohraničie, NO 4, 1962, 77—107; isti, Otázka sol'ných hradov a metód ich lokalizácie, NO 6, 1964, 288—301; B. Varsik, Kde ležal Castrum Salis /Sol'ny hrad/?, NO 5, 1963, 275—290.

⁸⁸ O. R. Halaga, Košice-Balt. /Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom, 1275—1526/, Košice 1975.

⁸⁹ J. Bartl, K zdrojom mestského majetku a hospodárenia v 14. a 15. storočí, HŠt 19, 1974, 75—97; A. Gácsová, K zdaneniu bardejovského obyvateľstva v prvej polovici 15. storočia, HŠt 8, 1963, 117—128; ista, Poddanské dediny Bardejova do prvej polovice 16. storočia, HČ 21, 1973, 607—612; P. Križko, Stanislav Vilhelmovič, veľkokupec v 15. storočí /1441—1469/70/, u: Z dejín bankských miest, n. d., 324—333; M. Skladaný, Najstarší doklad o podnikateľskej činnosti Jána Thurzu v stredoslovenských bankských mestách, HŠt 19, 1974, 237—253; isti, Ján Thurzo v Mogile /1469—1496/, ZbFFUK Historica 24—25, 1973—1974, 203—222.

⁹⁰ O. R. Halaga, Mestotvorný proces a stredná Európa, ZbFFUK Historica 15, 1964, 95—115; isti, Prelomové roky 1270—1280 vo vývine miest v Európe a na Slovensku, HŠt 19, 1974, 59—74; R. Marsina, K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia, HČ 21, 1973, 337—367; P. Rátkoš, Vznik a začiatky bankských

pokazalo da se kolonizirana mjesta grade na starijoj naseljenoj podlozi.⁹¹ Ovim su dokazom nepovratno otpisane teorije o tome da je njemački element bio faktor stvaranja gradova, teorije koje su imale neslavnu političku ulogu u 20. stoljeću. Otvoreno je, istina, ostalo pitanje urbanističkog kontinuiteta tih slavenskih gospodarskih centara s koloniziranim mjestom, što nam ostaje zadatak za budućnost, kao i pitanje razvoja pravnih normi kojima se upravljao život u srednjovjekovnom gradu. Ispostavilo se da se u slučaju naših gradova i ne radi o dosljednoj recepciji njemačkoga pravnog uzora, nego o svojevrsnom zbiru privilegija i njihovoj različitoj filijaciji pri čemu u praksi nije ni postojala mogućnost obraćanja sudovima njemačkog prava mimo Ugarske u spornim slučajevima, nego su opozivi sudova išli na kraljevski, odnosno tavernikalni sud. Cjelokupnoj problematici pravnoga položaja gradova,⁹² i u starijem i u mlađem razdoblju kad se u praksi primjenjuje i utjecaj zbira gradskih prava iz Italije — »Summa legum Raimundi«,⁹³ trebat će posvetiti veću pažnju da bismo mogli dati cjelovitu sliku tako zanimljive naseobinske i socijalne pojave kakva je srednjovjekovni grad već i zbog toga što se on pokazuje kao najprikladnija naseobinska jedinica i u socijalističkoj sadašnjici.

Bogat materijal izvora sačuvan u gradskim arhivima omogućuje istraživanje i socijalne strukture gradskog stanovništva već od 15. stoljeća. Prvi rezultati pojavljuju se u radovima A. Gácsove⁹⁴ i svojim značajem često premašuju nacionalne okvire. Dalje su tu radovi M. Suchog⁹⁵ za istočnoslovačke

miest na Slovensku, HŠt 19, 1974, 33—58; J. Vozár, Banské mestá ako osobitný typ miest na Slovensku, HČ 21, 1973, 387—396; D. Lehotská, Príspevok k základnému rozdeleniu stredovekých miest na Slovensku, HŠt 19, 1974, 21—32.

⁹¹ T. Lamoš, Slováci v stredovekej Kremnici, HŠt 13, 1967, 195—205.

⁹² D. Lehotská, Mestská správa a bratislavské meštianstvo do konca 14. storočia, HŠt 14, 1969, 179—207; ista, Počiatky a vývoj mestskej listiny a listu na Slovensku, Sborník archivních prací 14, 1964, 88—118; M. Tischlerová, Stredoveký richtár Hanns Hebenstreyt v Košiaciach, ZbFFUK Historica 26, 1975, 51—76; V. Boderá zský, Pôvod banskoštiavnického mestského a banského práva, SlArchiv 4, 1969, 113—139; I. Chalupecký, O orgánoch mestskej samosprávy v Levoči, Sborník archiv. prací 13, 1963, 119—145; M. Suchý, Vývoj verejnej správy na Spiši, Spiš 2, 1968, 125—154; J. Bartl, Vývoj mestskej samosprávy vo vzťahu k ekonomike miest, HČ 21, 1973, 595—600; Š. Mertanová, Vznik a vývoj spišského práva, u: Spišské mestá, n. d., 91—99; A. Vizkeletí, Príspevky k právnym dejinám spišských miest v stredoveku, Spiš 3—4, 1973, 53—64.

⁹³ K. Rebro, Summa legum Raimundi v mestskom práve na Slovensku, ZbFFUK Historica 15, 1964, 155—170; isti, Trnavský rukopis Summy legum Raimundi, SlArchiv 4, 1969, 71—82.

⁹⁴ A. Gácsová, Spoločenská štruktúra mesta Bardejova r. 1437, HČ 10, 1962, 22—50; ista, Spoločenská štruktúra mesta Prešova v 15. a v prvej polovici 16. storočia, HČ 18, 1970, 347—378; ista, K sociálnej štruktúre východoslovenských miest na Slovensku v prvej polovici 16. storočia, HČ 13, 1965, 366—302; ista, Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia, Bratislava 1972.

⁹⁵ M. Suchý, K otázke sociálnej štruktúry miest na Slovensku v 16. storočí, HČ 9, 1961, 477—480.

gradove i D. Lehotske⁹⁶ za Bratislavu. P. Ratkoš, koji je prijašnjih godina objavio niz studija o rudarskom i topografskom razvitku, kao i o razvitku kovanja novca srednjoslovačkih rudarskih gradova, dao je cjelovitu monografiju o ustanku rudara u Slovačkoj 1525—1526,⁹⁷ koji je najveći socijalni pokret rudara u našoj srednjovjekovnoj povijesti. Osnovu socijalnih borbi koje u nacionalno šarolikom stanovništvu dobivaju razne forme prati B. Varsik,⁹⁸ reagirajući na stare radove buržoaske historiografije koja sve pojave prenosi na nacionalnu razinu.

* * *

Brza, mahom jednostrana orijentacija na temu gospodarske i socijalne povijesti razlog je što nije nastao gotovo ni jedan rad na temu političke povijesti srednjovjekovne Slovačke.⁹⁹ Od većih radova usamljena tu stoji knjiga B. Varsika o utjecaju husitske reformacije i husitskog revolucionarnog pokreta u Slovačkoj,¹⁰⁰ u kojoj je autor dao sažete zaključke svog dugogodišnjeg istraživanja. Brojniji su radovi o kulturnom razvoju zemlje. Zanimanje je oživjelo osobito u povodu 500-godišnjice osnivanja prvog sveučilišta u Slovačkoj zvanog Academia Istropolitana¹⁰¹ te je nastalo nekoliko

⁹⁶ D. Lehotská, Bratislavská patricijská rodina Jakubovcov, Bratislava 3, 1967, 59—114; ista, K problematike spoločenských vzťahov v Bratislave v 14. a 15. storočí, Slavín 1, 1965, 14—27.

⁹⁷ P. Ratkoš, Povstanie baníkov na Slovensku r. 1524—1526, Bratislava 1963.

⁹⁸ B. Varsik, K sociálnym a národnostným bojom v mestách na Slovensku v stredoveku, u: Slováci a ich nár. vývin, n. d., 41—72; usp. i: R. Marsina, Právne postavenie slovenských mešťanov v Žiline koncom 14. a začiatkom 15. storočia, Vlastivedný zborník Považia 11, 1972, 3—18; P. Stibráný, Príspevok k vývoju slovenskej národnosti v Trenčíne, HŠt 8, 1963, 191—198, A. Vantuch, O podobnosti národnostného vývoja v Uhorsku a vo Francúzsku, HC 22, 1974, 227—235.

⁹⁹ T. Lamoš, Bitka pri Rozhanovciach, u: Príspevky k osídleniu vých. Slov. n. d., 64—69; F. Uličný, Pol'ské vojenské vpády na Slovensko v druhej polovici 15. storočia, HŠt 15, 1970, 253—262; B. Varsik, Boli Tatári na Spiši r. 1241?, u: Spišské mestá, n. d., 27—32; A. Gácsová, Politicko-mocenské zápasy v Uhorsku v rokoch 1382—1403, HŠt 19, 1974, 193—216; ista, Boje Mateja I. proti Jánovi Jiskrovi z Brandýsa a bratříkom v rokoch 1458—1467, HC 25, 1977, 187—216; J. Bartl, Politickospoločenské pomery na Slovensku na prelome 14. a 15. storočia a vláda Žigmunda Luxemburského, ZbFFUK Historica 24—25, 1973—1974, 223—257; isti, K pol'sko-uhorským vzťahom v prvej tretine 15. storočia. ZbFFUK Historica 26, 1975, 77—96; P. Kartous, Akcie pol'ských vpjask na území Slovenska v rokoch 1438—1439, HC 21, 1973, 21—36; M. Suchý, Spišské mestá v pol'skom zálohu, u: Spišské mestá, n. d., 55—87.

¹⁰⁰ B. Varsik, Husitské revolučné hnutie a Slovensko, Bratislava 1965.

¹⁰¹ A. Vantuch, Vedecká konferencia k 500. výročiu založenia Akadémie Istropolitany — humanizmus a renesancia, HC 14, 1966, 322—325; I. Hrušovský, Pred 500 výročím založenia Academie Istropolitany, Svet vedy 10, 1963, 539—543; V. Jankovič, Bibliografija príspevkov o humanizme a renesancii na Slovensku, u: Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15.—16. storočí, ured. L. Holotík i A. Vantuch, Bratislava 1967, 461—483.

preglednih pogleda na njen nastanak i djelovanje. Ovamo se ubrajaju prije svega radovi K. Rebre,¹⁰² V. Jankoviča¹⁰³ a i neke sitnije studije i razmatranja.¹⁰⁴ Naučna konferencija održana u povodu tog jubileja potaknula je šire razmatranje o razvoju slovačkog školstva i obrazovanja u okviru srednjovjekovne Evrope i donijela je niz novih priloga domaćih i stranih autora.¹⁰⁵ Specijalna se pažnja posvetila studentima iz Slovačke na nekim stranim sveučilištima, i to u Pragu,¹⁰⁶ Beču,¹⁰⁷ Krakovu,¹⁰⁸ kao i određenom mjestu novih misaonih i umjetničkih stremljenja — humanizma i renesanse — u slovačkom društvu.¹⁰⁹ Mnogi od tih radova prekoračuju kronološke okvire 1526. godine zato što humanizam i renesansa sežu u Slovačkoj duboko u 17. stoljeće. Veliki svjetski jubilej Kopernika također je potaknuo slovačku historiografiju da posveti pažnju tom velikanu znanosti. Prvi put je izašao slovački prijevod njegova osnovnog djela s najnužnijim komentarom,¹¹⁰ kao i radovi o njegovu životu i djelu,¹¹¹ ali i odnosu prema Slovačkoj.¹¹² Donedavno su se ispitivali nepoznati poljsko-slovački kulturni odnosi,¹¹³ kao i razvitak u Bratislavi.¹¹⁴ Za posljednjih 17 godina u Slovačkoj se počela posvećivati pažnja srednjovjekovnim bibliotekama, starim rukopisima i kodeksima.¹¹⁵ U samo-

¹⁰² K. Rebro, K dejinám Academie Istropolitany, *SlArchiv* 2, 1967, 3—28; isti, *Istropolitana a Bologna*, u: *Humanismus a renes. n. d.*, 5—24.

¹⁰³ V. Jankovič, *Vznik a účinkovanie prvej bratislavskej univerzity — Academia Istropolitana*, *HČ* 12, 1964, 535—551; isti, *O budovách Academie Istropolitany*, *MonT* 1, 1966, 47—61.

¹⁰⁴ P. Ratkoš, *Vzťah Jána zo Sredny a Juraja Schönberga k univerzite Istropolitana*, u: *Humanismus a renes., n. d.*, 128—136.

¹⁰⁵ *Humanismus a renesancia, n. d.*

¹⁰⁶ B. Varsik, *Slovensko a európska vzdelanosť v 15.—16. storočí*, u: *Humanismus a renes., n. d.*, 128—136; F. Kavka, *Slovenští studenti na pražské universitě v 15. a 16. století*, isto, 137—146.

¹⁰⁷ M. Kučera, *Studenti zo Slovenska na viedenskej univerzite do r. 1550*, isto, 173—188.

¹⁰⁸ P. Horváth, *Studenti zo Slovenska na krakovskej univerzite v 15. a v prvej polovici 16. storočia*, isto, 162—172.

¹⁰⁹ J. Mišianik, *Vývin humanizmu na Slovensku*, isto, 197—233; A. Vantuch, *Sambucus Pannonius Tyrnaviensis. Pokus o portrét*, isto, 302—314; isti, *Nové dokumenty k životu a dielu Jána Sambuka*, *HŠt* 13, 1968, 243—256; isti, *Ján Sambucus. Život a dielo renesančného učenca*, Bratislava 1975.

¹¹⁰ M. Kopernik, *Obehy nebeských sfér*, Bratislava 1974.

¹¹¹ M. Kučera, *Mikuláš Kopernik — osobnosť humanizmu a renesancie*, *ZbFFUK Historica* 24—25, 1973—1974, 3—37.

¹¹² M. Kučera, *Mikuláš Kopernik a Slovensko /u štampi/*.

¹¹³ J. Sopko, *K poljsko-slovenským kultúrnym stykom do polovice 15. storočia*, *HŠt* 15, 1970, 139—159.

¹¹⁴ D. Lehotská, *Kultúrny vývoj Bratislavy v 15.—16. storočí*, *ZbFFUK Historica* 18, 1967, 109—134; J. Bartl, *K otázke štúdia Bratislavčanov na Viedenskej univerzite v druhej polovici 15. storočia*, *Slavín* 3, 1969, 5—17.

¹¹⁵ J. Kuzmík, *Knižnice na Slovensku v 15. a 16. storočí*, u: *Humanismus a renes., n. d.*, 416—435; isti, *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu I.—II.*, Martin 1976—1977; J. Sopko, *Stredoveké rukopisy na Slovensku*, *SlArchiv* 2, 1967, 71—93; isti, *Súpis kníh bratislavskej*

stalnom radu učinjeno je pristupačnim slikarstvo u knjigama u Slovačkoj¹¹⁶ i programski se stalo razmišljati o ikonografiji kao izvoru historijskih saznanja.¹¹⁷ Svoje historičare našla je i najstarija tiskana knjiga i tiskari.¹¹⁸ S gledišta kulture srednjovjekovnog grada izvanredna se pažnja posvećivala gradu kao glazbenokulturnom organizmu, njegovim glazbenim instrumentima i glazbenom izrazu.¹¹⁹ Značajnom tekovinom treba smatrati izradu i izdavanje već spomenutog popisa spomenika u Slovačkoj.¹²⁰ Kako su pokazale brojne recenzije djelo ima nedostataka i praznina. Unatoč tome to je dobra osnova s koje je moguće polaziti i produbljivati znanja o mnogim spomenicima slovačke srednjovjekovne kulture, i to spomenika monumentalnog građevinarstva. Prilikom razmatranja ovih rezultata naš pregled ipak neizbježno zalazi u sferu srodnih historijskih disciplina, osobito u historiju umjetnosti. Shvatljivo je da na ovom mjestu ne možemo rezultatima tih disciplina posvetiti znatniju pažnju. Ukratko možemo upozoriti da su izišli radovi iz povijesti gotičke arhitekture¹²¹ a u zavisnosti s restauratorskim radovima ispitivao se i arhitektonski razvoj mnogih spomenika svjetovnog i crkvenog karaktera.¹²² Veća je pažnja posvećena srednjovjekovnom zidnom slikar-

kapitulskej knjižnice z r. 1425, *SlArchiv* 4, 1969, 83—101; isti, *Stredoveké rukopisy na Spiši*, u: *Spišské mestá*, n. d., 101—131; isti, *Kódexy stredovekých bankských miest*, *HŠt* 19, 1974, 149—179; isti, *La litterature antique dans les manuscrits slovaques médiévaux*, *Graecolatina et Orientalia* 5, 1973, 165—174; isti, *Z činnosti kultúrnych stredísk stredovekej Bratislavy*, *Bratislava* 6, 1970, 139—178; J. Kuzmík, *Stredoveký rukopisný zborník stredoslovenskej proveniencie*, *HČ* 22, 1974, 261—266.

¹¹⁶ A. Günterová — J. Mišianik, *Stredoveká knižná mal'ba na Slovensku*, Bratislava 1961, 1976².

¹¹⁷ M. Kučera, *Ikonografia slovenského kalendára z r. 1432*, *ZbFFUK Historica* 26, 1975, 97—134; isti, *Pečatidlo pol'ského župnika v zbierkach SNM*, *ZbSNM História* 16, 1976, 129—149.

¹¹⁸ J. Čaplovič, *O začiatkoch bratislavského tlačiarstva*, *Bratislava* 6, 1969, 141—167; L. Kohút, *O diele prvotlačiar Mikuláša Bakalára—Štetinu*, u: *Zo starších výtvarných dejín Slovenska*, Bratislava 1965, 265—285; I. Kotvan, *Prírodovedné tlače 15. storočia v slovenských knižniciach*, *Humanizmus a renes.*, n. d., 436—444.

¹¹⁹ R. Rybářič, *Stredoveké mesto ako hudobnokultúrny organizmus*, *HŠt* 19, 1974, 181—192; isti, *Sekvencie spišského graduálu Juraja z Kežmarku*, *Hudobnovedné štúdie* 4, 1960, 100—125; L. Galko, *Vzácná hudobná pamiatka v Levoči*, *Slovenská hudba* 6, 1962, 312—315.

¹²⁰ *Súpis pamiatok na Slovensku I.—III.*, Bratislava 1967—1969.

¹²¹ K. Kahoun, *Neskorogotická architektúra na Slovensku a staviteľa východného okruhu*, Bratislava 1973; V. Mencl, *Vzt'ahy východného Slovenska ku gotike sliezsko-pol'skej vetvy*, u: *Zo starších výt. dejín Slovenska*, n. d., 25—51; P. Ratkoš — J. Lichner — B. Polla, *Bratislavský hrad*, Bratislava 1960; T. Štefanovičová — A. Fiala, *Stavebný vývoj bratislavského hradu od 11. do 13. storočia*, *ZbFFUK Historica* 16, 1965, 77—110; A. Fiala, *Gotická architektúra bratislavského hradu*, *ZbFFUK Historica* 20, 1969, 7—52.

¹²² B. Kovačovičová-Puškárová — V. Jankovič, *Kostol sv. Alžbety v Kaplnj pri Bratislave*, u: *Zo starších výt. dejín Slovenska*, n. d., 53—66;

stvu,¹²³ oltarnom slikarstvu, kiparstvu i sl. Dragocjeni zbir izabranih problema donio je bogat zbornik »Iz povijesti starije likovne umjetnosti u Slovačkoj« (*Zo starších výtvarných dejín Slovenska*),¹²⁴ kao i samostalni rad posvećen majstoru Pavlu iz Levoče, autoru umjetničkog evropskog gotičkog blaga.¹²⁵ Značajan napredak u svim tim radovima iz povijesti arhitekture i umjetnosti ogleda se u činjenici da se pored tradicionalnog popisa i objašnjenja morfoloških detalja posvetila pažnja i ispitivanju dubljih društvenih uvjetovanosti, da su pored praćenja stranih utjecaja objašnjene i domaće značajke, doprinos stvaraoca i njegove sredine, sredine u kojoj je djelo nastalo i kojoj je trebalo da služi.

Značajan čin u povijesti kulture je izdavanje antologije starije slovačke književnosti,¹²⁶ kao i niza radova koji su joj prethodili.

Opsežnija i svrsishodnija priprema i objelodanjivanje izvora jedan je od putova prevladavanja provincijalizma, u koji je slovačka historiografija bila utjerivana u svom prethodnom razvitku, sredstvo za proširivanje profesionalne razine u što široj bazi historičara. To je oblast gdje slovačka historiografija ne baš svojom voljom osjetno zaostaje i potrebno je izvršiti rad koji su historiografije okolnih naroda obavile već u prošlom stoljeću. Pa iako taj rad nema u organizaciji slovačke historiografije mjesto kakvo bi mu pripadalo, za posljednjih petnaest godina i tu je razvoj napredovao. Izašlo je više pri-

L. Medvecký, Klariský kostol v Bratislave, Bratislava 5, 1969, 275—295; E. Križanová, Urbanova veža v Košiciach, MonT 7, 1971, 203—236; C. Baláž — A. Fiala — A. Leixner, Gotická architektúra bratislavskej fary sv. Martina, Bratislava 5, 1969, 313—330; I. Chalupický — H. Kotrba, Dom majstra Pavla z Levoče, VČ 20, 1971, 182—184; J. Beneš, Problém klenby bratislavského dómu, u: *Zo starších výt. dejín Slovenska*, n. d., 67—79; A. Fiala, Kresba románskej architektúry Spišského hradu, MonT 8, 1972, 279—288 itd.

¹²³ L. Šášky, Protiklady v neskorogotickom umení a nástup renesancie na Slovensku, Humanizmus a renes. n. d., 445—460; K. Stejskal, K obsahovej a formovej interpretácii stredovekých nástenných malieb na Slovensku (13.—16. stor.), u: *Zo starších výt. dejín Slovenska*, n. d., 175—223; J. Krása, Levočské morality, isto, 245—264; E. Durdiaková, Slovenská ornamentálna mal'ba v profánnej architektúre, Ars 1971, 121—144; V. Dvořáková, Talianské vývinové prúdy stredovekej mal'by na Slovensku, u: *Zo starších výt. dejín Slovenska*, n. d., 225—244; L. Cidlinská, Niektoré gotické oltáry z Liptova, isto, 95—108; ista, Oltár sv. Anny v levočskom farskom kostole, Ars 1971, 145—162; L. Šášky, Umenie stredovekého Spiša, u: *Spišské mestá*, n. d., 133—157; isti, K niektorým údajom a sochárskym pamiatkám Kremnice, u: *Zo starších výt. dejín Slovenska*, n. d., 109—116; J. Bakošová, Dve neskorogotické platiky zo zbierok Slovenského národného múzea v Bratislave, ZbSNM História 12, 1972, 173—185; M. Spoločníková, Pieta z Lipian, Ars 3, 1971, 205—212; J. Spiritza — D. Učnicková, Spišské gotické krstiteľnice z tvorivého okruhu Konráda Gaala, ZbSNM História 12, 1972, 35—99, itd. itd.

¹²⁴ Izdano u Bratislavi g. 1965.

¹²⁵ Majster Pavol z Levoče, Bratislava 1961; I. Chalupický, Príspevok k biografii Majstra Pavla z Levoče, Spiš 1, 1967, 181—186.

¹²⁶ J. Mišianik, Antológia staršej slovenskej literatúry, Bratislava 1964.

premnih studija za »Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae«¹²⁷ i tiskan je njegov I svezak koji obuhvaća period od 9. stoljeća do 1235. godine.¹²⁸ Slijedeći će svezak obuhvatiti period do 1301. Nastavljeni su i pripremni radovi na izdavanju regesta za naredni period a prvi svezak je već pripremljen za štampu.¹²⁹ Regesta će obuhvatiti razdoblje od 1301. do 1387. godine. Osim toga priprema se i niz edicija izvora gospodarske i pravne prirode, čiji domet premašuje teritorijalne okvire slovačke povijesti. Sve su to perspektive daljeg razvoja znanosti u Slovačkoj. Takav porast ni u jednom od starijih perioda njezina razvoja nije poznat.

Period 1526—1780.

Poznato je da su se promjene koje su se dogodile na političkoj karti srednje Evrope osjetno dotakle i Slovačke. Turci, utvrđeni u Karpatskoj kotlini, postepeno su osvojili i zauzeli i dio Slovačke. Osim neposrednog gospodara zemlja tako dobiva i novog susjeda koji svojom ekspanzivnom politikom gotovo dvjesto godina utječe na život i životnu sudbinu slovačkog naroda. I zato što je turski problem zadro i u povijest cijele ondašnje srednje Evrope i politički zadro i u sistem odnosa između velikih sila tadašnjeg svijeta, slovačka povijest u vezi s turskim problemom postaje organski dio opće povijesti. Zato je slovačka marksistička historiografija s pravom u svojim počecima pozivala da se posveti veća pažnja turskim osvajanjima, njihovoj ekspanziji, vojnim i gospodarskim posljedicama, demografskim promjenama i tekovinama.¹³⁰ Pokušaji obaranja podataka o izvorima za ta istraživanja pokazuju da postoji dovoljna baza izvora koji bi mogli unaprijediti znanja o toj eposi slovačke povijesti. Korisne preglede o ovoj problematici publicirali su J. Kabrda¹³¹ i V. Kopčan,¹³² J. Blaškovič, pored pregleda o razvitku turkologije u Slovačkoj¹³³ čini pristupačnom postepeno i zbirku turskih izvora Rimavske Sobote, koja je naša najveća zbirka te vrste i istodobno nam

¹²⁷ R. Marsina, *Urkundenbuch der Slowakei und sein Programm*, SHS 3, 1965, 263—282; isti, *Vydávanie prameňov k dejinám feudalizmu na Slovensku*, HČ 9, 1961, 441—456; isti, *Štúdie k slovenskému diplomatáru I.*, HŠt 16, 1971, 5—108; II., HŠt 18, 1973, 5—152.

¹²⁸ R. Marsina, *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, T. 1, Bratislava 1971.

¹²⁹ V. Sedlák, *Slovenský registár*, *SlArchiv* 2, 1967, br. 2, 24—37.

¹³⁰ *Úlohy slovenskej historickej vedy v období budovania socializmu*, n. d., 61—78.

¹³¹ J. Kabrda, *Turecké pramene vzt'ahujúce sa k dejinám tureckej okupácie na Slovensku*, HŠt 7, 1962, 95—116.

¹³² V. Kopčan, *Osmanské narračné pramene k dejinám Slovenska*, HČ 13, 1965, 113—121; isti, *Turecké listy a listiny k slovenským dejinám*, HŠt 12, 1967, 105—122.

¹³³ J. Blaškovič, *Die Tradition und die Aufgaben der Turkologie in der Slowakei*, *Studia semitica, philologica, necnon philosophica Ioanni Bakoš dedicata*, Bratislava 1965, 55—68.

daje jedinstvenu sliku života u mjestišcu koje su osvojili Turci.¹³⁴ Nova pitanja postavljena su i prilikom proslave 300. godišnjice osvajanja najznačajnijeg protuturskog utvrđenja — Novih Zamaka.¹³⁵ Iz analize popisa poreza (dike) u zapadnoj i jugozapadnoj Slovačkoj nastoji P. Ratkoš utvrditi razmjere prvog turskog upada u Slovačku 1530. godine.¹³⁶ Osim toga vojni historičari su upozorili na obrambeni vojni sistem srednjoslovačkih rudarskih gradova,¹³⁷ a arheolozi su obavili prva ispitivanja na protuturskim utvrđenjima.¹³⁸ Unatoč tome što je ohrabrujuće porastao broj radova o turskoj problematici, koji su pratili razmjere borbe protiv Osmanlija, domaće i inozemne odjeke, topografiju, ikonografiju i sl.,¹³⁹ većinom se još uvijek radi o pripremnim radovima a glavne rezultate svojih istraživanja turkološko će istraživanje očigledno donijeti nešto kasnije. Zato i treba tolerirati činjenicu što radna teza o tome da su turski ratovi uzrok kasnijeg zaostajanja Slovačke u okviru srednje Evrope ili bar u odnosu na zemlje češke krune, koja je teza bila proširena u slovačkoj historiografiji i koja je imala svojih prista-

¹³⁴ J. Blaškovič, *Some Notes on the History of the Turkish Occupation of Slovakia, Orientalia Pragensia* 1, Praha 1960, 41—57; isti, *K dejinám tureckej okupácie na Slovensku*, HŠt 8, 1963, 95—116; isti, *Peniaze, miery a váhy používané na území Slovenska okupovanom Turkami*, HŠt 14, 1969, 208—216; isti, *Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava. Unter der Redaktion J. Blaškovič, bearbeiteten die arabischen Handschriften K. Petráček, die türkischen Handschriften J. Blaškovič, die persischen Handschriften R. Veselý*, Bratislava 1961; isti, *Rimavská Sobota v čase osmanského tureckého panstva*, Bratislava 1974.

¹³⁵ J. Kabrda, *Kánunnáme novozámockého ejáletu. /300. výročí dobytí Nových Zámků Turky/, HČ 12, 1964, 186—214; J. Blaškovič, *Einige Dokumente über die Verpflegung der türkischen Armee vor der Festung Nové Zámky im J. 1663. /Zum 300. Jahrestag der Türkenherrschaft in Nové Zámky/, Asian and African Studies* 2, Bratislava 1966, 103—127; J. Kálmán, *Nové Zámky. 300 rokov od dobytia mesta Turkami*, VČ 10, 1961.*

¹³⁶ P. Ratkoš, *Slovensko za osmanskej expanzie v rokoch 1526—1532. /Prvá osmanská výprava na Slovensko r. 1530/, HČ 15, 1967, 219—234.*

¹³⁷ J. Beňko, *Obrana stredoslovenských banských miest v rokoch 1552—1564, Historie a vojenství* 1969, č. 1, 1—20.

¹³⁸ Z. Drenko, *Archeologický výskum tureckého hradu Sobôtka*, ZbSNM História 10, 1970, 139—176.

¹³⁹ E. Marečková-Šolcová, *Descriptio Tartaricae depopulationis in anno 1663. ZbFFUK Graecolatina et Orientalis* 1, 1969, 125—140; V. Kopčan, *Martalovci na tureckoslovenskom pohraničí v 16. a 17. storočí*, HŠt 15, 1970, 245—252; E. Tejnil, *K problematike tureckej topografie a toponymie na Slovensku*, HŠt 14, 1969, 167—178; M. Suchý, *Das türkische Problem in Ungarn im 16. Jahrhundert und die deutsche öffentliche Meinung. U: Studien zur europäischen Geschichte. Gedenkschrift Martin Göhring, Wiesbaden 1968, 48—59; isti, *Das Echo der türkischen Expansion in Ungarn in der ersten Hälfte des 16. Jahrhundert in Deutschland*, SHS 6, 1969, 63—106, J. Polišenský — J. Hruboš, *Turecké války, uherská povstání a veřejné mínění předbělohorských Čech*, HČ 7, 1959, 74—103; K. Krajčovičová, *Ikonografia k protitureckým bojom na Slovensku v dobových publikáciách 16. a 17. storočia*, ZbSNM História 13, 1973, 163—204; ista, *Nové Zámky vo svetle ikonografických prameňov 16.—17. storočia*, ZbSNM História 14, 1974, 203—248.*

lica i protivnika, još uvijek nije dobila šire obrazloženje u obliku odgovarajuće monografije. Unatoč tome što turska problematika ostaje u Slovačkoj još uvijek na početku istraživanja i pridružuje se cjelokupnoj nerazrađenosti toga perioda, osjećala se potreba da se okupe dosadašnja saznanja o tom periodu za potrebe didaktičkog rada. Ispunjavanja toga zadatka prihvatili su se P. Horváth i V. Kopčan koji su zbir naših znanja iznijeli u svom uspješnom popularnoznanstvenom djelu,¹⁴⁰ dok je P. Horváth izdao antologiju iz vora.¹⁴¹

Kronološki prateća pojava turskim ratovima su staleški ustanci mađarskog plemstva usmjereni protiv habsburške vlasti koja je nastojala da ustavnu monarhiju promijeni u apsolutističku i u okviru Podunavlja u centralističku. U vojnom smislu većina se tih ustanaka odigravala u Slovačkoj, tražila je svoje saveznike i protivnike, čime je postajala sastavni dio slovačkoga povijesnog razvitka. Zato nije čudo što je još prije 1960. godine slovačka historiografija vodila dijalog s mađarskom o karakteru tih ustanaka i njihovoj ulozi. Nasuprot mađarskoj literaturi koja je naglašavala njihov »narodnooslobodilački« karakter, slovačka je historiografija upozoravala na njihovu stalešku i klasnu određenost i složenu socijalnu pozadinu. O problematici ustanka u prošlom deceniju izišao je i rukopisni rad P. Križke,¹⁴² koji opisuje život u slovačkim rudarskim gradovima u periodu Rakocijeva ustanka. Noviji radovi J. Vlachoviča i J. Vozára opisuju istu tu geografsku oblast,¹⁴³ kao i rad M. Suchog u predigri ustanka Štefana Bočkaja u Košicima,¹⁴⁴ temeljen na prije iznijetom materijalu A. Harčara. Svi ovi radovi zasada ne pomiču spomenuti dijalog znatno unaprijed i nadalje ga ostavljaju više na teorijskoj osnovi. To je ona oblast interesiranja za političku povijest Slovačke u kojoj slovačka historiografija zasada nije izrazitije napredovala. Prateća ideološka pozadina borbi koje počinjavaju u reformaciji i protureformaciji zasada nije postala predmetom interesiranja slovačke historiografske literature, osim za neke sitne, marginalne priloge.¹⁴⁵ Mi smo svjesni da je starija produkcija u toj tematskoj oblasti bila obilježena konfesionalizmom a posljedica toga je i to da je naša dosadašnja slika o misaonim strujama toga doba, o njegovu

¹⁴⁰ P. Horváth — V. Kopčan, Turci na Slovensku, Bratislava 1970.

¹⁴¹ Izdano u Bratislavi g. 1972.

¹⁴² P. Križko, Dejiny banských miest v čase povstania Františka Rákocziho II. /1703—1711/, u: Z dejín banských miest na Slovensku, Bratislava 1964, 80—280.

¹⁴³ J. Vlachovič, Stredoslovenské banské mestá a protihabsburské povstanie v prvej tretine 17. storočia. /Príspevok k problematike dejín pätnásťročnej a tridsaťročnej vojny na Slovensku/, HČ 8, 1960, 526—556; isti, Slovenská účasť v protihabsburských povstaniach v 2. polovici 17. a začiatku 18. storočia, u: Príspevky k dejinám vých. Slovenska, n. d., 157—167; J. Vozár, Boj stredoslovenských banských miest proti prejavom habsburského absolutizmu v 16. storočí, Sborník archivních prací 12, 1962, 87—117.

¹⁴⁴ M. Suchý, Pentapolitána v predvečer povstania Štefana Bočkaja, HČ 18, 1970, 161—194, isti, Vzťah Pol'ska k povstaniu Štefana Bočkaja, HŠt 18, 1973, 209—234.

¹⁴⁵ A. Vantuch, Confessio Tyrnaviensis? K dejinám reformácie na Slovensku v 16. storočí, HČ 19, 1971, 223—236; P. Ratkoš, Vznik povesti o ľubietovských martýroch, ZbFFUK Historica 15, 1964, 199—211.

obrazovnom i kulturnom razvoju umnogome stvarana baš pod prizmom te starije historiografije. Neminovno je da se, s obzirom na ulogu kakvu konfesionalna polarizacija igra u slovačkom razvitku u periodima koji su slijedili, ova problematika ispita i očima marksističkog historičara.

* * *

Prihvatanje ideja naučnog socijalizma u slovačkoj historiografiji vodilo je i istraživanju u periodu od 16. do 18. stoljeća usredotočenom interesiranju za oblast gospodarske i socijalne povijesti. Takav trend razvoja nastavljen je i u posljednjem periodu, čime se sve više pokrivalo polje istraživanja nepoznato starijoj, po pravilu amaterskoj historiografiji. U periodu od 16. stoljeća to su prije svega rudarstvo i metalna industrija jer su imali evropski značaj u dobivanju, topljenju i preradi i bili ona karika gospodarskog razvoja koja je pripajala Slovačku na evropsko tržište. To je grana koja je svojim gospodarskim opsegom i značajem prelazila nacionalno-teritorijalne granice. Ovoj problematici je više studija posvetio J. Vlachovič¹⁴⁶ a napisao je i opsežnu monografiju u kojoj proučava odnose naročito poslije 1546. godine. Rad predstavlja prvi cjeloviti pogled u slovačkoj literaturi na ovu problematiku.¹⁴⁷ Istina, period kada u ugarskom poduzetništvu igra ulogu prije svega fugerovski kapital, u njegovu radu ima samo uvodni karakter i ostaje predmetom i daljeg interesa, i to ne samo u oblasti proizvodnje nego i razmjene. O nastanku, točnije, pretpostavkama nastanka turzovsko-fugerovskog društva, s kojim su povezani počeci investiranja velikog kapitala u slovačkom rudarstvu, pisao je P. Ratkoš,¹⁴⁸ a tematici se sistematičnije počeo posvećivati M. Skladaný, koji je već publicirao prve studije.¹⁴⁹ Nastali su i manji radovi iz historije proizvodnje željeza,¹⁵⁰ kao i radovi iz historije starog rudarstva i metalurgije u nekim rudarskim revirima koji se danas više

¹⁴⁶ J. Vlachovič, *Technika dobývania, t'ážby a úpravy rudy v mediarskom podniku v Banskej Bystrici v 16.—18. storočí*, HŠt 7, 1961, 5—30; isti, *K dejinám báníctva na Spiši v 17. a 18. storočí*, u: *Príspevky k dej. vých. Slovenska*, n. d., 101—110; isti, *Špaňodolinské poháre*, ZbSNM História 8, 1968, 203—228, isti, *Slovak copper boom in world markets of the sixteenth and in the first quarter of the 17th centuries*, SHS 1, 1963, 63—95; isti, *Produktion und Handel mit ungarischen Kupfer im 16. und in erste Viertel des 17. Jahrhunderts*, U: *Der Aussenhandel Ostmitteleuropa 1450—1650*, Köln—Wien 1971, 600—627.

¹⁴⁷ J. Vlachovič, *Slovenská med v 16. a 17. storočí*, Bratislava 1964.

¹⁴⁸ P. Ratkoš, *Predpoklady vzniku thurzovsko-fugerovskej spoločnosti*, ČsČH 14, 1966, 758—765.

¹⁴⁹ M. Skladaný, *Ján Thurzo v Mogile*, ZbFFUK Historica 20, 1969, 71—80; isti, *60 rokov edície »Studien zur Fuggergeschichte«*, ZbFFUK Historica 20, 1969, 71—80.

¹⁵⁰ L. V. Prikryl, *Staré baníctvo a hutníctvo na Orave*, *Vlastivedný zborník Považia* 6, 1964, 164—195; *Kusové /tzv. slovenské/ pece a priama výroba kujného železa na Slovensku v 18. storočí*, ZDV 1, 1962, 57—82; M. Šarudová, *Z minulosti železiarne a zlivárne v Košických Hámroch*, VČ 14, 1965, 175—177; I. Puškár, *Medzevské hámre*, VČ 12, 1963, 38—40; J. Gindl, *Zo starších dejín železiarstva na strednom Slovensku*, HZK 3, 1967, 74—89; usp. i kolektivne mono-

ne eksploatiraju.¹⁵¹ Na marginama te problematike nastali su radovi iz historije uprave i rudarskog sudstva.¹⁵² Probleme daljnjih istraživanja u toj grani iznio je J. Vlachovič još 1961. godine.¹⁵³ Garancija istraživačkog napretka je uređenje organizacijske i naučnoistraživačke baze za proučavanje historije nauke i tehnike, znanje o kojoj je znatno obogaćeno prije svega interesiranjem za razvoj tehnologije i tehnike procesa proizvodnje. Veliku ulogu u razvoju te moderne grane historijske nauke odigralo je izdavanje samostalnog časopisa *Z dejín vieda techniky na Slovensku*. Zbornik je počeo izlaziti 1962. godine i svojim tematskim šarenilom do danas je pokrio razvitak mnogih grana tehnike i mnogih oblasti nauke. Najveću je pažnju posvetio historiji proizvodnje i tehnike u oblasti rudarstva i metalurgije,¹⁵⁴ ali je donio i niz radova iz ostalih grana proizvodnje.¹⁵⁵ U povodu obljetnice osnutka rudarske akademije u Banskjoj Štjavnici, koja je u svoje vrijeme predstavljala jedinstvenu školu te vrste u srednjoj Evropi, izazvao je zanimanje za razvoj škol-

grafije: *Železiarstvo na Pohroní v 18. a v prvej polovici 19. storočia*, Bratislava 1966; *Ocel'ový chlieb z Podbrezovej, Banská Bystrica 1968*; *Vývoj železiarstva na Slovensku*, Praha TEVÚH 1974; priprema se nova sinteza /I—III. sv./.

¹⁵¹ I. Bohuš, *Náčrt dejín tatranských baní a hút*, NO 5, 1963, 72—94; J. Vozár, *Pokusy s dobývaním a priemyselným využívaním kamenného uhliá na strednom Slovensku v 18. storočí*, HŠt 14, 1969, 130—148; Š. Butkovič, *História slovenského drahého opálu z Dubníka*, Bratislava 1970; isti, *Po stopách výroby ortuti na Slovensku*, u: *Ročenka Technického múzea v Košiciach*, 1968, 113—234; isti, *K začiatkom ťažby soli v Sol'nej bani*, u: *Rozpravy Národného technického múzea v Praze* 49, 1971, 19—26; S. Polák, *Príspevok k dejinám ťažby zlata na Slovensku — Dunajské zlato — História doterajšej ťažby a prieskumu*, u: *Zborník Slovenského banského múzea* 5, 1969, 175—200; isti, *Staré bane na »Starom Meste« pri Pezinku*, isto 6, 1970, 73—113; Š. Kazimír, *Zprávy o náleziskách soli na Orave a v Liptove z prvej polovice 17. storočia*, *Vlastivedný zborník Považia* 8, 1966, 189—194; V. Lazár — R. Magula, *Z dejín baníctva a hutníctva v Zlatej Idke*, NO 15, 1973, 85—132; J. Herčko, *Príspevok k dejinám baníctva v Čavoji od polovice 17. storočia do konca 18. storočia*, u: *Horná Nitra* 5, 1970, 35—58, itd.

¹⁵² V. Bolerázsky, *Príspevok k dejinám kremnickej mincovej komory*, *Sborník archívnych prací* 12, 1962, 203—216; J. Vozár, *Vrchný inšpektorský úrad v Smolníku — významný organizátor baníctva a hutníctva*, *SIArchiv* 1, 1973, 90—105.

¹⁵³ J. Vlachovič, *Stav a úlohy bádania dejín baníctva za feudalizmu na Slovensku*, HC 9, 1961, 467—473.

¹⁵⁴ J. Gindl, *Tradičné metódy rozpojovania hornín v stredoslovenskom rudnom baníctve*, ZDV 5, 1969, 95—124; isti, *Z dejín horizontálnej dopravy v oblasti Štiavnického pohoria*, ZDV 7, 1974, 273—296; isti, *Vývoj energetickej základne baníctva v Štiavnickom pohorí*, u: *Zborník Slovenského banského múzea* 7, 1971, 169—186; A. Sopko, *Počiatky banskej vedy na Slovensku*, ZDV 3, 1964, 133—160; A. Sopko — V. Vodzinský, *Vývoj dobývacích metód na Slovensku*, ZDV 5, 1969, 125—146; *Vývoj vŕtacích a ťrhacích prác v baníctve na Slovensku*, ured. Slovenské banské múzeum, Banská Štiavnica 1971.

¹⁵⁵ Usp.: *Bibliografija k dejinám prírodných vied, medicíny a techniky na Slovensku do polovice 19. storočia*; izdavač periodičke bibliografije je Matica Slovenská, Martin.

stva u rudarskoj, metalurškoj i šumarskoj oblasti.¹⁵⁶ Ali istraživački interes pokriva i mnoge druge prirodne i tehničke discipline kao što su botanika i zoologija,¹⁵⁷ geologija¹⁵⁸ i meteorologija,¹⁵⁹ medicina¹⁶⁰ i u okviru nje specijalno balneologija, astronomija, kemija i alkemija,¹⁶¹ farmacija,¹⁶² građevinarstvo i strojarstvo.¹⁶³ Oblast ispitivanja historije znanosti i tehnike ne zanemaruje ni portrete pojedinih znanstvenika, slike o mjestu i značenju učenih društava, a mnoga pitanja konfrontira i s evropskim stručnim interesiranjem.¹⁶⁴

¹⁵⁶ J. Vlachovič, Dejiny banského školstva na Slovensku v 18. storočí, ZDV 3, 1964, 33—96; A. Sopko, Vývoj a význam banického školstva na Spiši a v Gemeri, Zborník banského múzea 6, 1970, 63—71; T. Št'astný, Vznik a vývoj lesného školstva pri Banskej akadémii v Banskej Stiavnici, ZDV 3, 1964, 179—200.

¹⁵⁷ I. Hrabovec, Príspevok k dejinám botaniky a zoológie na Slovensku do konca 18. storočia, ZDV 3, 1964, 237—264; isti, Začiatky botaniky na Slovensku, ZDV 7, 1974, 67—85; isti, Botanika na lekárskej fakulte univerzity v Trnave, ZDV 6, 1972, 101—116.

¹⁵⁸ D. Andrusov, Vývin geologických vied a ich vplyv na ustálenie materialistického svetonázoru, ZDV 1, 1962, 9—34; Z. Schmidt — J. Jancsy — J. Baran, Príspevok k dejinám geologických vedných disciplín na Slovensku v 18. storočí, ZDV 3, 1964, 201—236, itd.

¹⁵⁹ M. Petráš, Z dejín meteorológie na Slovensku do r. 1918, ZDV 7, 1974, 169—204.

¹⁶⁰ M. Bokesová-Uherová, Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu, Bratislava 1973; N. Duka-Zólyomi, Zacharias Gattlieb Huszty /1754—1803/ Mitbegründer der modernen Sozialhygiene, Bratislava 1972; M. Bokesová-Uherová, Medici zo Slovenska na východonemeckých univerzitách v 16.—18. storočí, ZDV 1, 1962, 113—138; M. Bokesová-Uherová — R. Fundárek, Počiatky vedeckého záujmu o kúpele a liečivé pramene na Slovensku, ZDV 3, 1964, 265—296.

¹⁶¹ K. Fischer, Príspevok k dejinám astronómie na Slovensku v období feudalizmu, ZDV 2, 1963, 141—174; R. Fundárek, Farmácia a chémia na Trnavskej univerzite, ZDV 6, 1972, 73—100; isti, Historický vývoj alchymie na Slovensku, ZDV 7, 1974, 13—52; E. Lazar, Alchimedia 1573 — slovenská alchymistická pamiatka ZDV 5, 1969, 475—513; J. Zemplénová, Dejiny fyziky na Slovensku do polovice 19. storočia, Bratislava 1974.

¹⁶² J. Hladík — R. Fundárek, Vývoj technológie piruliek v českých zemích a na Slovensku, ZDV 1, 1962, 167—200; R. Fundárek, Liečivé prípravky na Slovensku v 18. storočí, ZDV 2, 1963, 175—204; itd.

¹⁶³ I. Puškár, Príspevok k poznaniu výučovania civilnej architektúry u nás v 18. storočí, ZDV 7, 1974, 245—272; J. Voda, Ohňové stroje na Slovensku vo vývoji parných strojov pred Wattom v 18. storočí, ZDV 1, 1962, 201—262; J. Hanušin, Ku genéze najstarších strojov na Slovensku, ZDV 7, 1974, 85—124; J. Vožár, Prvý ohňový stroj v baníctve na európskom kontinente, u: Dějiny vědy a techniky 4, 1971, 150—165; isti, English Mechanic Isaac Potter — Constructor of the First Fire Engines in Slowakia, SHS 7, 1974, 102—140; isti, Významné postavy v slovenskej banskej technike od konca 17. storočia do založenia banskoštiavnicekej akadémie, Zborník Slovenského banského múzea 7, 1971, 103—142; M. Hock, Funkčný mechanizmus a práca atmosferických /ohňových/ strojov, isto 6, 1970, 169—176; itd.

¹⁶⁴ J. Tibenský, Príspevok k poznaniu záujmu učenej európskej spoločnosti o slovenské baníctvo v období feudalizmu, ZDV 4, 1966, 165—204.

Nivo radova u toj početničkoj grani historijskog istraživanja je, shvatljivo, zasada različit kad uz to nije riješeno pitanje izgradnje kadrova za taj ozbiljni i specifični ogranak istraživanja. Ali program koji prati istraživanje kako se Slovačka uključivala u najnaprednije evropske struje u razvoju znanosti i tehnike već se u nekoliko grana istraživanja uspio i realizirati. Zasada je najizrazitiji u rudarstvu i metalnoj industriji koji u mnogim točkama predstavljaju vrh evropskog razvoja i zato im se upravo posvećuje povećana pažnja.¹⁶⁵ Istraživanje u oblasti povijesti znanosti i tehnike osim mnogih problema donosi i mnogo pozitivnog; prije svega pomaže u prevladavanju tradicionalne zatvorenosti znanosti, potpomaže međudisciplinarnu suradnju i naročito pomaže upotpunjavanju slike društva u oblasti razvoja proizvodnih snaga u tom periodu gdje ga već nije moguće pratiti drugim tradicionalnim historijskim disciplinama.

Novi radovi nastali su i o drugim granama znanatske proizvodnje, i to bez obzira na to da li se radilo o kontinuiranom nastavku gradskog zanatstva, zanatskoj proizvodnji na alodijalnom gospodarstvu ili konačno o seljačkoj proizvodnji koja je reziduum naturalnog gospodarstva. U toj oblasti treba zabilježiti težnju dubljem promatranju koje grane zanatske proizvodnje u Slovačkoj predstavlja kao prijelazni oblik ka kapitalističkim proizvodnim odnosima. A. Špiesz je napisao niz studija o zanatskoj proizvodnji u raznim regijama Slovačke¹⁶⁶ ili u raznim gradovima,¹⁶⁷ istina, pretežno čak i iz 18. stoljeća. Autor je pokušao da napravi cjelovitu monografiju o zanatskoj proizvodnji u Slovačkoj,¹⁶⁸ na žalost s mnogim nedostacima, pri čemu se stroži kriteriji odnose samo na 18. stoljeće, gdje se autor oslanja na vlastitu istraživačku bazu. A. Špiesz se specijalno posvetio istraživanju tekstilne proizvodnje u Slovačkoj i iz te je problematike publicirao monografiju o razvoju tekstilnih manufaktura¹⁶⁹ u kojima vidi prijelaznu pojavu ka kapitalističkoj proizvodnji u nas. Razvoj je tu, dakle, identičan s evropskim razvojem, a čini se i sa svjetskim. Svoja promatranja o prijelazu od feudalizma ka kapitalizmu nastoji pratiti i na široj teorijskoj osnovi, naročito s obzirom na početke industrijske revolucije.¹⁷⁰ Njegovi zaključci u toj oblasti ipak su

¹⁶⁵ Usp. Zborník Slovenského banského muzea 1/1937/, 2/1939/, ponovljen: 3/1967/ — tu je retrospektivna bibliografija za g. 1945 — 1966, a zatim tekuća.

¹⁶⁶ A. Špiesz, Remeslo v nitrianskej stolici v polovici 18. storočia, HŠt 8, 1963, 181—190; isti, Remeslo a domácka výroba v Zemplíne v 18. storočí, NO 5, 1963; isti, Pláteníctvo na Spiši koncom 18. storočia, SIN8r 9, 1962, 243—258; isti, Remeslo a cechy na Považí v 17.—18. stor. Vlastivedný zborník Považia 8, 1966, 78—91, i d.

¹⁶⁷ A. Špiesz, Remeslo v Prešove v 16.—18. storočí, NO 7, 1965, 122—130; isti, Východoslovenské pláteníctvo od konca 17. do polovice 19. storočia, u: Príspevky k dejinám východ. Slovenska, n. d., 135—156; isti, Remeslo v oblasti myjavskej pahorkatiny v 18. storočí, ZbFFUK Historica 15, 1964, 261—269; i d.

¹⁶⁸ A. Špiesz, Remeslo na Slovensku v období existencie cechov, Bratislava 1972.

¹⁶⁹ A. Špiesz, Manufaktúrne obdobie na Slovensku /1725—1825/, Bratislava 1961.

¹⁷⁰ A. Špiesz, K problematike prechodu od feudalizmu ku kapitalizmu na Slovensku v 18. storočí, HČ 8, 1960, 110—118.

teško prihvatljivi, a uopćavanja preuranjena. Za cjelovito poznavanje razvoja zanatske proizvodnje još uvijek nam nedostaje poznavanje prijelaza srednjoevropskog zanatstva u razvijene periode 16. i 17. stoljeća. A ni izvori materijalne prirode nisu bili sakupljeni, razvrstani i klasificirani, ne uzimajući u obzir da je i današnja baza izvora za starije periode jednako uska. Od ostalih pojedinačnih grana na nepotpunom materijalu prati razvoj suknarstva i lončarstva M. Jeršová,¹⁷¹ suknarstva u gornjonitranskoj oblasti J. Kováč.¹⁷² Razvoj kovinarstva, specifično spiškog zvonoljevarstva prate J. Špiritza¹⁷³ i A. C. Glatz.¹⁷⁴ Samostalnu pažnju je dobila i proizvodnja stakla,¹⁷⁵ kao i mlinovi i mlinarstvo.¹⁷⁶ Istina, oblast razvoja zanatstva kao predmet profesionalnog interesa ostaje još stalno samo u oblasti nauke o umjetnosti i muzeologiji.

P. Horváth marginalno promatra problem zanatstva.¹⁷⁷ Više se posvećuje procesu razmjene iz koga izdvaja trgovinu u Slovačke s okolnim zemljama, i to bilo s Moravskom, bilo sa Šleskom,¹⁷⁸ Sedmogradskom ili Poljskom¹⁷⁹ ili trgovinu zapadne Slovačke usmjerenu na zapadnoevropsko tržište, i to spe-

¹⁷¹ M. Jeršová, Žilinské súkeníctvo, ZbFFUK Historica 15, 1964, 187—198; ista, Z dejín pláteníctva na východnom Slovensku, u: Príspevky k dejinám vých. Slovenska, n. d., 143—156; ista, Príspevok k dejinám hrnčiarstva a keramiky na Slovensku, HŠt 6, 1960, 311—320; ista, Z dejín hrnčiarstva v Žiline, Vlastivedný zborník Považia 10, 1970, 67—75.

¹⁷² J. Kováč, Hornonitranske súkeníctvo za feudalizmu, Horná Nitra 1, 1966, 19—23.

¹⁷³ J. Spiritza, Zvony na spišských kampanilách, ZbSNM História 9, 1969, 207—260; isti, Spišské zvony, Martin 1972; isti, Nejestvujúce a nesprávne datované zvony v Súpise pamiatok na Slovensku, MonT 7, 1971, 323—341,

¹⁷⁴ C. A. Glatz, Stredoveké kovolejárstvo v Spišskej Novej Vsi, u: Spišská Nová Ves /monograf. zborník/, 1968, 241—255.

¹⁷⁵ I. Murgašová, Z histórie sklárni v Inoveckom pohorí, ZbSNM História 5, 1965, 77—88; J. Gasper, K dejinám technológie sklárskej výroby na Slovensku do konca 19. storočia, ZDV 5, 1969, 11—44; J. Kantár, K štúdiu histórie a života sklárov v okolí Bardejova, SINár 10, 1962, 101—121; SINár 11, 1963, 60—90.

¹⁷⁶ F. Sedlák, Suché a veterné mlyny v minulosti na Slovensku, VČ 1966, 49—57; isti, Poriadok pre mlynárov z r. 1771, SINár 17, 1969, 137—141.

¹⁷⁷ P. Horváth, Die handwerkliche Erzeugung auf dem Habanerhof in Soblahov in den Jahren von 1648 bis 1658, ZbSNM Ethnografia 8, 1967, 135—166; isti, Remeslo a obchod na Orave v 18. storočí, u: Zborník Oravského múzea 2, 1971, 57—73; isti, K dejinám oravského pláteníctva a súkeníctva, 1, 1968, 63—85.

¹⁷⁸ P. Horváth, Príspevok k obchodným stykom Slovenska so Sliezkom a Moravou v prvej polovici 16. storočia, HŠt 11, 1966, 167—193; isti, Hromadný vývoz dobytka z juhozápadného Slovenska do Rakúska a českých krajín na začiatku 17. storočia, HŠt 13, 1968, 101—116; Die Viehausfuhr aus der Südwest-Slowakei in die europäischen, österreichischen und böhmischen Länder während des fünfzehnjährigen Krieges, u: Der Aussenhandel Ostmitteleuropa, n. d., 507—513.

¹⁷⁹ P. Horváth, Príspevok k obchodným stykom východoslovenských miest s Pol'skom a Sedmogradskom v 16.—17. storočí, NO 7, 1965, 131—142.

cijalno trgovinu stokom.¹⁸⁰ Prati, dakle, većinom one oblasti koje predstavljaju glavne trgovinske partnere Slovačke u razdoblju kada Turci sprečavaju razvoj trgovine na jug i jugozapad. Pokazuje se ipak da ni turska granica nije predstavljala za trgovinska poduzeća takvu barijeru kakvom smo je smatrali. Jednako je i u trgovini žitaricama i stokom¹⁸¹ (što predstavlja glavni predmet razmjene između zapadne i istočne Evrope). Slovačka, odnosno Ugarska, dođuše predstavljaju iznimku izazvanu turskim ratovima i njima izazvanom potrebom opskrbe velikih armija, ali pritom i potpuno participira u konjunktturnom trendu razvoja evropske trgovine.

Starije predodžbe o socijalnoj ravnoteži i harmoniji u slovačkim gradovima revidira M. Suchý,¹⁸² koji statističkom analizom poreznih knjiga grada Levoče¹⁸³ prati imovinsku i s njom povezanu socijalnu diferencijaciju stanovništva u toku dva stoljeća. Slične rezultate za oblast sjeveroistočne Slovačke u mnogim studijama, kao i u zapaženoj knjizi o Bardejovu donosi A. Gácsová.¹⁸⁴ Demografski, socijalni i nacionalni razvoj gradova prati A. Špiesz¹⁸⁵ koji je pokušao da da i cjelovitiji pogled na građanstvo Slovačke u 18. stoljeću i na kriterije po kojima se grad razlikovao od sela u to doba.¹⁸⁶ Privredni i osobito socijalni položaj stanovništva rudarskih gradova, koji u našim uvjetima predstavljaju poseban, specifičan tip srednjovjekovnog grada, razmatrao je i u obliku rezimea J. Vozár.¹⁸⁷ Unatoč brojnosti radova o ovoj

¹⁸⁰ Š. Kazimír, Slovensko v medzinárodnom obchode s dobytkom v 16. storočí, HŠt 18, 1973, 175—208.

¹⁸¹ Š. Kazimír, Obchodné styky Trnavy s českými krajinami v polovici 16. storočia, HŠt 19, 1974, 133—148; isti, Vývoz poľnohospodárskych produktov z juhozápadného Slovenska v 16. storočí, Agrikultúra 12, 1974, 23—48.

¹⁸² M. Suchý, Vývoj majetkovej diferenciácie levočského obyvateľstva od polovice 16. storočia do konca 17. storočia, HČ 17, 1960, 57—96; isti, Príjmy mesta Levoče z poddanských obcí v druhej polovici 16. storočia, ZbFFUK Historica 15, 1964, 213—259; isti, K otázke sociálnej štruktúry miest na Slovensku v 16. storočí, HŠt 9, 1961, 477—480.

¹⁸³ M. Suchý, Levočské pozemkové a daňové knihy, SlArchiv 3, 1968, 22—42.

¹⁸⁴ A. Gácsová, K sociálnej štruktúre východoslovenských miest v prvej polovici 16. storočia. /Mimoriadna daň z nehnuteľného majetku vo východoslovenských mestách r. 1542/, HČ 13, 1965, 366—402, ista, Účtovný doklad k vyhotoveniu tridsiatich korviet v Bardejove r. 1551, HŠt 12, 1967, 225—240; isti, Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. a v prvej polovici 16. storočia, Bratislava 1972.

¹⁸⁵ A. Špiesz, Banská Štiavnica v 18. storočí, HŠt 12, 1967, 89—104; isti, Mesto Prešov v rokoch 1681—1781, NO 15, 1973, 135—150.

¹⁸⁶ A. Špiesz, Slovenské meštianstvo v 18. storočí, HČ 14, 1966, 10—36; isti, O kritériách mestskosti na Slovensku v období neskorého feudalizmu, HČ 20, 1972, 503—524; isti, Mestá na Slovensku na prelome 17. a 18. storočia, ZbFFUK Historica, 26, 1975, 185—198; isti, Panovnícka moc a mestská samospráva vo východnej časti strednej Európy za feudalizmu, HČ 24, 1976, 497—515.

¹⁸⁷ J. Vozár, Banské mestá ako osobitný typ miest na Slovensku, HČ 21, 1973, 387—396; isti, Zo života a bojov banskoštiavnických baníkov, u: Banská Štiavnica, n. d., 78—152; isti, Náplň práce a pracovný poriadok robotníkov banskoštiavnických baní v 18. storočí, Zborník Slov. banského múzea 6, 1970, 29—56; isti, Postavenie banského robotníctva na Slovensku v období neskorého feuda-

temi, unatoč tome što se s teritorijalnog i heurističkog gledišta radi o dobro promišljenim sondama, dosadašnji rezultati još uvijek ne daju sliku o cjelovitoj strukturi slovačkih gradova 16—18. stoljeća, ne omogućavaju dublje poznavanje gospodarskog i pravnog života pojedinih kategorija gradskog stanovništva, ne omogućuju davanje slike građanstva u kontekstu cjelokupne strukture stanovništva. Po strani ostavljamo pritom ostale probleme koji prelaze okvire gospodarske i socijalne povijesti, kojima su autori zasada posvetili i u toj gradskoj problematici najviše pažnje.

S gradovima kao s centrima gdje se realiziraju robnonovčani odnosi povezano je i pitanje carina i cijena.

Evropsku historiografiju već duže vrijeme interesira svjetska pojava kakva je »revolucija cijena«. Š. Kazimir u cijelom nizu studija prati izražavanje te pojave i u Slovačkoj, i to u raznim, sondažno izabranim privrednim cjelinama Slovačke.¹⁸⁸ Rezultati njegovih promatranja pokazuju da je Slovačka bila obuhvaćena tim padovima cijena i s njima povezanim carinskim kataklizmama. Autor je o tome dao i cjelovitu raspravu.¹⁸⁹ Tim svojim interesom za carine i cijene počeo je ispunjavati osjetnu prazninu u oblasti moderne gospodarske i socijalne povijesti, iako, istina za sada samo u vremenski veoma ograničenom prostoru i samo s nepotpunim rezultatima. Iz njegovih analiza već proizlazi da je razvoj u Slovačkoj, koja je u periodu od 16. stoljeća postala raskrsnica interesa evropskih velesila, identičan s evropskim razvojem. Od 18. stoljeća već se može osjetiti izrazitija stagnacija cjelokupnog privrednog razvoja s njenim daljnim posljedicama.

S pitanjem cijena i carina usko je povezana i problematika kovanja novca u Slovačkoj. To je ona oblast iz kompleksa povijesti gospodarstva koja veoma izrazito spaja našu zemlju s okolnim državama i gdje se opravdano očekuju rezultati od slovačkih historičara. Međutim, radovi koji su

lizmu, HŠt 17, 1971, 161—167; isti, Erárne peniaze a provízie v baníctve na Slovensku do polovice 18. storočia, HŠt 16, 1971, 193—228; isti, Formy a dôsledky sociálnych zápasov banského robotníctva na Slovensku v 16.—18. storočí, u: Acta Universitatis Carolinae — Philosophica et Historica 1, 1974, 43—53; isti, Formy vykorist'ovania a zápasov banského robotníctva na Slovensku v období neskorého feudalizmu, HČ 25, 1977, 27—72; isto, 341—368.

¹⁸⁸ Š. Kazimír, Vývin cien, miezd a platov v Trnave v rokoch 1523—1600, HŠt 7, 1961, 97—132; isti, Vývoj reálnej hodnoty drobných strieborných mincí na Slovensku v rokoch 1526—1711, Numismatický zborník 8, 1964, 171—216; isti, Pramenná hodnota cenových a mzdových limitácií žúp zo 17. a 18. storočia, SlArchív 1, 1966, br. 2, 230—255; isti, Denné mzdy stavebných robotníkov na Slovensku v 18. storočí, HŠt 13, 1968, 89—100; isti, Vývoj miezd vinohradníckych robotníkov v Malokarpatskej oblasti v 16.—18. storočí, Agrikultúra 8, 1969, 179—199; isti, Hospodárenie mesta Trnavy v druhej polovici 16. storočia, HŠt 9, 1963, 121—160; isti, Mzdy poľnohospodárskych robotníkov v Bratislavskej župe v 18. storočí, HŠt 21, 1976, 47—74; isti, Základné tendencie vývoja peňažných miezd na Slovensku v 16.—18. storočí, Slovenská numizmatika 1, 1970, 232—251.

¹⁸⁹ Š. Kazimír, Príspevok k otázke tzv. cenovej revolúcie na Slovensku v 16. storočí, ČsČH 12, 1964, 573—591; isti, Menový vývoj na Slovensku v prvej tretine 17. storočia, Slovenská numizmatika 3, 1975, 73—86; isti, Nárys vývoja cien obilnín na Slovensku v 16. a 17. storočí, Agrikultúra 9, 1970, 44—83; itd.

izišli o jednoj od najznačajnijih evropskih kovnica — o Kremnjici, imaju zasad samo karakter prvih i najopćenitijih informativnih priručnika.¹⁹⁰ Zadovoljavajuće je obrađena samo problematika tehničkog uređenja kovnice u 18. i 19. stoljeću.¹⁹¹ Nešto je dublje obrađena historija kovnice novca u Košicama, kojoj se sistematičnije posvećuje E. Petách.¹⁹² Cjelokupna problematika novca i njegova kovanja polako prelazi okvire formalnih opisa i umjetničko-historijskog poimanja¹⁹³ i polako shvaća stvarni i najvažniji cilj svoga istraživanja. Upravo u ovoj tematici se nedostatak tradicije očituje više nego izrazito.

U svjetlu rezultata svih spomenutih radova o zanatstvu, trgovini, gospodarstvu i socijalnoj strukturi stanovništva slovačkih gradova pokazuje se da neće biti više moguće u punoj mjeri braniti staru tezu o naglom kočenju razvoja gradova već od 16. stoljeća, nego da će tu prekretnicu biti potrebno pomaknuti unaprijed. Jednako je potrebno korigirati predodžbu o nedinamičnosti slovačke historije u spomenutom razdoblju zato što upravo gospodarski i socijalni razvoj tog perioda stvara podlogu za slovački nacionalni preporod 18. i 19. stoljeća. Prednost većine radova iz ove oblasti nije samo primjena novih metodskih i metodoloških postupaka, nego prije svega da su građeni često na originalnom, većinom i netaknutom bogatom materijalu izvora iz domaćih ali i inozemnih arhiva, čime raste njihova vrijednost kao predradnja za šire zasnovane sinteze. U nekim od tih radova još uvijek se ne odražava činjenica kakva je stvaranje pravog svjetskog tržišta i ekonomije na razvalinama provincijalnih feudalnih vlastelinstava tipičnih za stariji razvoj. Svjesni smo da jedino povezivanje rezultata slovačkog istraživanja s općevropskim može osloboditi slovačku historiografiju tradicionalnog provincijalizma. Takav zahtjev proistječe iz unutarnjih, imanentnih potreba istraživanja, jer se jedino ovakvim putem ostvaruje potrebna perspektiva za vrednovanje i

¹⁹⁰ Kremnická štátna mincovňa, Bratislava 1962; J. Horák, Kremnická mincovňa, Banská Bystrica 1965; isti, Kremnické dukáty, Bratislava 1968.

¹⁹¹ J. Horák, Vývoj technického zariadenia Kremnickej mincovne v 18. a 19. storočí, ZDV 5, 1969, 45—94; usp. i: V. Bolerázský, Príspevok k dejinám kremnickej mincovnej komory, Sborník archívnych prací 12, 1961, 203—216; T. Lamoš, Výsady kremnických minciarov v stredoveku, HŠt 9, 1964, 209—226; J. Gindl, Počiatky banskobystrickej mincovne, Numismatické listy 15, 1960, 135—140; M. Khun, Zlato a striebro zmincované v kremnickej mincovni od 17. storočia do polovice 19. storočia, Zborník Slov. ban. múzea 6, 1970, 15—28; J. Vlachovič, Výkaz produkcie zlata a striebra, strát, prípadne ziskov erárnych baní v Kremnici od 1. 7. 1548 do konca r. 1591, isto 3, 1967, 167—169; itd.

¹⁹² E. Petách, Hospodárenie košickej mincovne podľa účtovných zápisov v rokoch 1526—1527, His Carp 1, 1969, 93—111; isti, K začiatkom Košickej mincovne, Hist Carp 2, 1970, 29—40; isti, Košická mincovňa v druhej polovici 16. storočia, Slovenská numizmatika 2, 1972, 132—154.

¹⁹³ Usp.: J. Hlinka, Vývoj peňazí a medajlí na Slovensku, Bratislava 1970, isti, Bratislavské mince. /Príspevok k dejinám bratislavskej mincovne/, ZbSNM História 7, 1967, 317—347; isti, Česká cesta na území Slovenska vo svetle nálezov mincí, ZbSNM História 10, 1970, 193—216; Š. Kazimír, Obeživo na Slovensku v 16. storočí, Slovenská numizmatika 2, 1972, 156—176; J. Hlinka — Š. Kazimír — E. Kolníková, Peniaze v našich dejinách, Bratislava 1976.

prihvaćanje domaćih podataka. To su zahtjevi koji u privrednoj i socijalnoj historiji marksistićke historiografije postaju aksiomatski, a u oblasti metode polazni.

Veliku pažnju posvetila je slovaćka povijesna literatura agrarnoj problematici, a u okviru nje posebno problemu kmetova. To je izazvano time što izdavane i pripremane sinteze slovaćke historije nemaju potpuniju sliku u toj osnovnoj grani društvene proizvodnje od 16. stoljeća, kada nastaju u cjelini prevratne promjene u organizaciji proizvodnje i u načinu njezina osiguranja. Kompleksniji radovi u toj problematici ipak su nastali tek za 18. stoljeće. To je prije svega rad P. Horvátha koji daje dobru sliku o poljoprivrednoj proizvodnji a djelomićno i o položaju podložnika u ćitavoj Slovaćkoj,¹⁹⁴ kao i rad J. Watzka i A. Špiesza zasnovan na statistićkoj analizi županijskih popisa stolica i teritorijalno ogranićeni na Tekov.¹⁹⁵ Potanja analiza kvantitativne strane ispitivanih gospodarskih pojava (površina zemljišta, broj naseljenih mjesta, stanje stoke, zaprega i sl.) dokumentirana brojnim podacima unosi nesumnjivo moderne elemente u ispitivanu problematiku. Od autora se opravdano zahtijeva temeljitija polazna kritika materijala koji je bio uzet kao osnova za numerićku obradu. Osim širih monografija, istraživanje tokom 17 godina ipak je donijelo i mnoštvo raznovrsnih studija o gospodarstvu na vlastelinstvima u raznim oblastima ili prigradskim gospodarstvima Slovaćke. Treba upozoriti na radove I. Chalupeckog,¹⁹⁶ M. Suchog,¹⁹⁷ V. Štibranija,¹⁹⁸ J. Žudela,¹⁹⁹ J. Mazúra,²⁰⁰ J. Fojtíka²⁰¹ i drugih.²⁰²

¹⁹⁴ P. Horváth, Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia, Bratislava 1963.

¹⁹⁵ A. Špiesz — J. Watzka, Poddaný v Tekove v 18. storoći, Bratislava 1966; usp; takoder, P. Horváth, Diskusia o metodologićkých otázkach spracúvania historićkoštatistických monografií, HĆ 15, 1967, 483—486.

¹⁹⁶ I. Chalupecký, Hospodárske pomery na severovýchodnom Spiši v polovici 18. storočia, HĆt 10, 1965, 110—127.

¹⁹⁷ M. Suchý, Urbariálne povinnosti poddaných hradného panstva Spiš v druhej polovici 16. a v 17. storoći, HĆt 15, 1970, 61—120; isti, Pozemková miera »erdtach« na Spiši a jej vzťah k levoćskému gbelu a bratislavskej merici, HĆt 14, 1969, 149—166.

¹⁹⁸ V. Štibraný, Príspevok k hospodárskym a sociálnym dejinám Gemera v 18. storoći a v prvej polovici 19. storočia, HĆt 10, 1965, 128—147; isti, Poddanské poplatky a dávky na Smolenicko-dobrovodskom panstve, Agrikultúra 6, 1967, 75—129; isti, Príspevok k hospodárskym dejinám bývalej valašskej obce Brdárka, Agrikultúra 3, 1964, 29—50.

¹⁹⁹ J. Žudel, Poddanská robota a námedzná práca na červenokamenskom panstve za Fuggerovcov v r. 1535—1583, HĆt 18, 1973, 157—174.

²⁰⁰ J. Mazúr, Hospodárske a sociálne pomery na Čachtickom panstve v prvej polovici 17. storočia, ZbFFUK Historica 21, 1970, 27—85.

²⁰¹ J. Fojtík, Hospodárske dôsledky urbárskej regulácie na Trenćianskom panstve, Agrikultúra 7, 1968, 145—171; isti, Z minulosti hospodárskych zmlúv v okolí Trenćína, Agrikultúra 8, 1969, 201—212; J. Baďurík, Z dejín Revištského panstva do polovice 17. storočia, ZbFFUK Historica 26, 1975, 169—184.

²⁰² J. Šátek, Poľnohospodárstvo na Holíćsko-šastínskom panstve v 16. storoći, Agrikultúra 7, 1968, 7—20; isti, Holíćskošastínske panstvo v r. 1544, Slavín 2, 1967, 21—28; E. Stavrovský, K otázke vývinu hospodárstva a postavenia

U sistem historijskih podataka tako dolaze izvorne cjeline čuvane u našim arhivima. Nastao je niz radova koji su posvećeni i pojedinim granama poljoprivredne proizvodnje: gajenju žitarica i poljoprivrednom prinosu na pojedinim imanjima,²⁰³ gajenju stoke,²⁰⁴ gajenju lana i konoplje,²⁰⁵ kao i problemu netradicionalne proizvodnje — gajenju ribe.²⁰⁶ Raste interes i za historiju slovačkog vinogradarstva, koje naročito od 16. stoljeća postaje važan sastavni dio privrednog poduzetništva u zapadnoj Slovačkoj.²⁰⁷ J. Šimončič u kratkom ekskurzu upozorava na bogatu bazu izvora za tu oblast proizvodnje.²⁰⁸

Pitanja razvoja poljoprivrednog alata i tehnike u slovačkoj literaturi nekako tradicionalno ostaju u oblasti etnografskog istraživanja. Nastavlja se ipak publiciranje raznog inventara ili privrednih uputa,²⁰⁹ koji su dobar izvor za praćenje ove problematike. Interes za agrarnu problematiku potiče i toj

poddaných na severovýchodnom Slovensku v 17. storočí, HŠt 6, 1960, 263—302; P. Horváth, K problematike štúdia dejín poľnohospodárskej výroby na Slovensku v 16.—18. storočí, HC 9, 1961, 457—462; isti, Príspevok k dejinám Bojnického hradu a panstva v polovici 16. storočia, Horná Nitra 5, 1970, 5—22; J. K h ů n d e l, Feudální expanse Fuggerů na Slovensku, HŠt 13, 1968, 117—132.

²⁰³ P. Horváth, K dejinám pestovania obilnín na Slovensku v 16.—18. storočí, Agrikultúra 1, 1962, 21—41; J. Watzka, Pestovanie obilia na poddanských hospodárstvách v Tekovskej stolici v 18. storočí, HŠt 11, 1966, 283—304; Š. Kazimír, Výnosy obilnín na erdődýovských panstvách Dobrá Voda a Cachtice v rokoch 1731—1779, HŠt 14, 1969, 116—129.

²⁰⁴ A. Spiesz — J. Watzka, Chov dobytka v Tekovskej stolici v 18. storočí, Agrikultúra, 4, 1965, 7—28; J. Fojtík, K dejinám chovu oviec na Trenčianskom panstve, Agrikultúra 13, 1975, 21—69; i d.

²⁰⁵ M. Jeršová, K dejinám pestovania ľanu a konopí na Slovensku, HŠt 10, 1965, 148—163; P. Štibraný, Pestovanie chmeľu v okolí Trenčína, Agrikultúra 2, 1963, 229—231; isti, Pestovanie šafránu na Trenčiansku, Agrikultúra 3, 1964, 89—102; P. Horváth, Z minulosti pestovania šafránu na Hornej Nitre, Agrikultúra 13, 1975, 5—19; J. Langer, Proces prechodu valašského hospodárstva na rastlinnú výrobu na Orave v 16. a na začiatku 17. storočia, Agrikultúra 9, 1970, 39—50.

²⁰⁶ M. Skladaný, Rybnikárstvo na Fuggerovskom panstve Červený Kameň v 16. storočí, HŠt 10, 1965, 22—53.

²⁰⁷ J. Dubovský, Hospodársko-politické dejiny Senkvíc, u: 400 rokov Senkvíc, Bratislava 1966, 7—61; E. Kahounová, Vinohradníctvo Malých Karpát, SINár 8, 1960, 3—72; ista, Tradičné formy agrotechniky vimiča a technológie vinárstva na Slovensku, Agrikultúra 9, 1970, 109—155; J. R. Nižňanský, Brestovianske vinohradníctvo, Agrikultúra 9, 1970, 157—211; J. Šátek, K začiatkom vinohradníctva v Skalici, Agrikultúra 5, 1966, 165—169; F. Kalesný, Z dejín bratislavského vinohradníctva, Bratislava 4, 1969, 267—308; isti, Vinohradnícke múzeum v Bratislave 1977.

²⁰⁸ J. Šimončič, K dejinám trnavského vinohradníctva, Agrikultúra 6, 1967, 235—248.

²⁰⁹ Usp. registar u: HŠt 10, 1965, 249; F. Sedlák, Inštrukcie pre hospodárskych úradníkov panstva Diviacka Nová Ves z polovice 18. storočia, Agrikultúra 1, 1962, 143—151; J. Fojtík — V. Štibraný, Inštrukcie pre hospodárskych pracovníkov a zamestnancov feudálnych panstiev, Agrikultúra 3, 1964, 203—221; i d.

problematici posvećen samostalni godišnjak pod nazivom: *Agrikultura*,²¹⁰ koji je od 1962. donio niz priloga a njegov nivo ima uzlaznu stručnu tendenciju.

Novi oblici alodijalnog gospodarenja zahtijevaju novu organizaciju, novu formu uprave i vođenja gospodarstva. Za problematiku koristan pregled priredio je F. Sedlák²¹¹ nastojeći da ustali slovačku stručnu terminologiju u toj oblasti.

Nove socijalno-ekonomske pojave dovode do novih oblika odnosa između zemaljske gospode i podložnika. Raznoliki sistem, već tradicionalno označavan kao »drugo ropstvo« ukorijenio se i u Slovačkoj.²¹² P. Horváth pokušava specificirati forme razvoja drugog ropstva u nas i dolazi do uvjerenja da su se one razvile prije svega kao posljedica turske opasnosti i vojne ekspanzije.²¹³ Ali A. Špiesz smatra da Slovačka nikad nije spadala u one zemlje srednje i istočne Evrope u kojima je postojalo tzv. drugo ropstvo.²¹⁴ Diskusija, koja je nastala zbog takvih nazora i uz sudjelovanje većine slovačkih historičara i pravnih historičara²¹⁵ signalizirala je potrebu posvećivanja toj problematici i na zasebnoj naučnoj konferenciji gdje se čuo čitav niz zapaženih referata domaćih i stranih historičara.²¹⁶ Pokazuje se da se A. Špiesz u svojim zaključcima oslanja na preusku kronološku i izvornu osnovu iz 18. stoljeća i da fetišizira pravne izvore. Unatoč tomu što je slovačka historiografija u toj oblasti privredne i socijalne povijesti dostigla zavidne rezultate, konferencija je iznijela mnogo novih pitanja: još uvijek nam nedostaje cjelovitiji pogled na privredni, socijalni i pravni položaj stanovnika, u historijskom radu nedostaje povećan teorijski napor za istraživanje pojava feudalno-kmetskog

²¹⁰ *Agrikultúra* — Zborník Pol'nohospodárskeho múzea v Nitre. Izdavač: Ústav vedecko-technických informácií Ministerstva pol'nohospodárstva a výživy v Slovenskom vydavateľstve pol'nohospodárskej literatúry v Bratislave, od g. 1962.

²¹¹ F. Sedlák, Náčrt vývinu správy feudálnych panstiev na Slovensku od polovice 16. storočia do polovice 19. storočia, *HŠt* 10, 1965, 54—87; J. Fojtík, Vývoj hospodárskej správy a účtovného systému na Trenčianskom panstve v 17.—19. storočí, *Agrikultúra* 6, 1967, 207—234.

²¹² *Dejiny Slovenska* I., n. d., 297 i n.

²¹³ P. Horváth, Poddanská otázka na Slovensku v období tzv. druhého nevoľníctva, *HŠt* 10, 1965, 7—20; isti, Der Charakter des Spätfeudalismus in der Slowakei, *SHS* 7, 1974, 78—101; isti, Hospodársko-spoločenské a právne pomery poddanského obyvateľstva na Slovensku v 16.—18. storočí, *HŠt* 17, 1972, 24—46.

²¹⁴ A. Špiesz, Vývoj agrárnych pomerov v strednej a východnej Európe v novoveku a problém existencie druhého nevoľníctva na našom území, *HČ* 15, 1967, 512—558; isti, Czechoslovakia's Place in the Agrarian Development of Middle and East Europe of Modern Times, *SHS* 6, 1969, 7—63.

²¹⁵ P. Horváth, Problematika tzv. druhého nevoľníctva, *HČ* 18, 1970, 39—47.

²¹⁶ Vedecké sympóziu o charaktefe feudalizmu na Slovensku v 16.—18. storočí. /16.—18. XII 1970/; usp. izvještaj: *HČ* 19, 1971, 310—312; materijal štampan u: *HŠt* 17, 1972;

O problemu usp. i: R. Marsina, K problematike druhého nevoľníctva, *ZbFFUK Historica* 26, 1975, 39—50; P. Ratkoš, Charakter »pervogo« i »vtorogo« krepostničestva v istorii Slovakii, u: Karpatodunajskije zemli v srednije veka, Kišinev 1975, 20—32; A. Špiesz, Slovensko v procese refeudalizácie v 16.—18. storočí, *HŠt* 17, 1972, 47—61.

sistema. Problematika oko drugog ropstva je pokazala da niz naših radova iz ove oblasti ima još uvijek opisni karakter. Isto tako se pokazalo da ispitivanje dosada nije donijelo tako uvjerljive dokaze da bi se predodžba o slovačkom društvu toga perioda, koju je marksistička historiografija obradila već pedesetih godina, morala revidirati. Povećanje teorijskog interesiranja za istraživanje problematike u zavisnosti s diskusijom o karakteru feudalizma 16—18. stoljeća ipak pokazuje dobra i zdrava kretanja u razvitku slovačke historiografije posljednjih godina.

Socijalna borba potčinjenog stanovništva, kao prateća pojava kmetskog sistema koji je jačao, čini samostalni krug problematike. Tim pitanjima, kao i određivanjem obilježja klasne borbe posvetio se E. Stavrovský, i to u oblasti na slovačko-poljsko-ruskom pograničnom prostoru. Rezultate koje je iznio u većini studija²¹⁷ objedinio je i u samostalnoj monografiji koja je izišla na ukrajinskom jeziku.²¹⁸ Problematika antifeudalnih borbi ostaje i dalje aktualno pitanje slovačke historiografije,²¹⁹ u kojoj treba obraditi i niz teoretskih i metodoloških problema i obavezno pristupiti izradi sažetih zaključaka.

* * *

Burna stoljeća slovačke povijesti izrazila su se i u slici naselja i demografskoj slici zemlje. Pokret stanovništva na vlastelinstvu Crveni kamen u sondažnoj studiji prati J. Žudel.²²⁰ Uzroke migracije balkanskog stanovništva, a specifično nastanjivanje Hrvata u Slovačkoj, koji su tu razmjerno dugo činili trajne enklave i slavizirali oblasti prvobitno njemačke kolonizacije, objasnila je u svojim radovima K. Kučerová.²²¹ J. Sirácky u pripremnim

²¹⁷ E. Stavrovský, K niektorým otázkam triedneho boja poddaných na severovýchodnom pol'sko-slovenskom pohraničí v období pozdneho feudalizmu, HŠt 10, 1965, 178—193; isti, Spoločné ľudové tradície pol'ského, západoukrajinského a východoslovenského ľudu v 16. — prvej polovici 18. storočia, SlŠt 3, 1960, 269—358; isti, K sociálnej diferenciacii poddaných na východnom Slovensku v 16.—17. storočí, ZbFFUK Historica 15, 1964, 235—260.

²¹⁸ E. Stavrovský, Slovačko-pol'sko-ukrajinske prikordonija do 18. stolitja, Bratislava 1967.

²¹⁹ A. Melicherčík, Juraj Jánošík — hrdina protifeudálneho boja slovenského ľudu, Martin 1963; P. Horváth, K niektorým otázkam poddanských hnutí na Slovensku v období neskorého feudalizmu, u: Acta Universitatis Carolinae — Philosophica et Historica 1, 1974, 55—62; E. Kufčák, Zbojník Jakub Surovec a jeho družina, HZK 2, 1965, 117—128; i d.

²²⁰ J. Žudel, Osídlenie a pohyb obyvateľ'stva na červenokamenskom panstve za Fuggerovcov v rokoch 1535—1583, HČ 13, 1965, 571—599.

²²¹ K. Kučerová, St'ahovanie Chorvátov na Slovensko v 16. storočí, SlŠt 8, 1966, 5—69; ista, K problému chorvatskej kolonizácie na Slovensku v 16. storočí u: Československo a Juhoslávia /Z dejín československo-jugoslovanských vzťahov/, Bratislava 1968, 68—76; ista, Migrácia srbského, bosenského a chorvátskeho obyvateľ'stva z Balkánu do Strednej Európy v dôsledku tureckých vojen, Studia Balcanica Bohemo-Slovaca, Brno 1970, 96—102; ista, Naseljavanje hrvatskih seljaka u Slovačkoj i njihov socijalni položaj, u: Radovi 5, Zagreb 1973, 113—126; ista, Prehľad bádania o pohybe srbského a chorvátskeho obyvateľ'stva v 16. a 17. storočí, SlŠt 14, 1973, 207—231; ista, Chorváti a Srbi v Strednej Európe, Bratislava 1976.

studijama,²²² a kasnije i u samostalnom radu,²²³ opisuje anabazu naseljâ sa slovačkim stanovništvom u južne krajeve Ugarske, koji su ostali nenastanjeni poslije turskih ratova. Autor ispituje osobito otoke, koji su se dosada sačuvali u današnjoj Jugoslaviji. A. Špiesz opet upozorava kakvu ulogu igra balkanski trgovački element u životu Slovačke 18. stoljeća.²²⁴ Marginalno se toga problema dotakao i Lj. Haraksim.²²⁵

Šire zasnovane demografske studije, koje obuhvaćaju čitav slovački prostor, kakve bi se očekivale prije svega u vezi s povećanim zanimanjem za privrednu i socijalnu historiju i koje su potrebne za općevažeće zaključke, za sada nemamo. Dosada se nije stvorila ni povoljnija radna klima a ni radni timovi koji bi pratili ovu oblast istraživanja. Problemi naseljavanja i migracijskih promjena od 16. do 18. stoljeća nisu izazvali takvo interesiranje kao oni u ranom srednjem vijeku, tako da su nikla samo usamljena razmatranja prigodnog karaktera.²²⁶ Matrikulama kao izvornim materijalom, dragocjenim za istraživanje ovih problema koristi se E. Cimmermannová;²²⁷ istina, studij je tu tek u početnom stadiju.

Interesiranja za kulturnu historiju su djelomično iscrpljena studijom o procesu formiranja slovačke nacije. Ova tema u svojim raznim oblicima i varijantama dolazila je kao prateća pojava poznate svojevremene borbe za političko-nacionalnu emancipaciju i, shvatljivo, kao prateća pojava formiranja samostalne slovačke povijesti. Istodobno se time pokrivala praznina nepoznavanja razvoja naroda koji se formirao u uvjetima složenog nacionalnog pritiska. Cjelovitije poglede na ovu problematiku u brojnim studijama donio je J. Tibenský, koji je otkrio (za razliku od starije slovačke literature) ekonomsko-socijalne faktore formiranja slovačke feu-

²²² J. Sirácky, K vzniku a vývoju slovenského osídlenia na Dolnej zemi v 18. storočí, HČ 11, 1963, 433—466; isti, St'ahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí, SINár 11, 1963, br. 2—3, 193—258.

²²³ J. Sirácky, St'ahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí, Bratislava 1966.

²²⁴ A. Špiesz, Balkánski obchodníci na Slovensku v 18. storočí, HŠt 14, 1969, 77—97.

²²⁵ L. Haraksim, O srbských, macedónskych, resp. »gréckych« kupcoch na východnom Slovensku, u: Československo a Juhoslávia, n. d., 77—81.

²²⁶ B. Varsik, Osídlenie Myjavy a myjavskej pahorkatiny do začiatku 17. storočia, ZbFFUK Historica 23, 1972, 91—163; Š. Janšák, O kopaničiarskom osídlení na Slovensku /Hospodárske podmienky kopaničiarskeho osídlenia/, VČ 16, 1967, br. 1, 2—28; J. Mésáros, K dejinám kopaníc a kopaničiarskeho osídlenia na Slovensku, VČ 15, 1966, br. 4, 173—179; Š. Pozdišovský, Vznik a vývoj kopaníc a kopaničiarskeho osídlenia v oblasti Bielych Karpát a Myjavskej pahorkatiny, Západné Slovensko 3, Bratislava 1976, 124—137; S. Švecová, Kopanicové sídla a dedina, Praha 1975.

²²⁷ E. Cimmermannová, Matrika ako historický prameň, HČ 22, 1974, 71—83.

dalne nacije,²²⁸ pratio je njezinu ideologiju,²²⁹ a za potrebe popularizacije pripremio je prijevode tzv. obrane slovačkog naroda.²³⁰ Nacionalne borbe u gradovima i prodiranje slovačkog elementa u redove građanstva u 16. i 17. stoljeću prati J. Vlachovič.²³¹ Između srodnih naučnih disciplina za ovo pitanje nova znanja donijeli su radovi literarnih historičara, gdje treba spomenuti radove J. Mišianika²³² i J. Minárika.²³³ Od čeških historičara, koji su svojim radom najviše obogatili dosadašnje znanje o kulturnom razvitku Slovačke i Slovaka, kao i o uzajamnim kulturnim i političkim češko-slovačkim odnosima, treba tu spomenuti prije svega radove J. Polišenskog²³⁴ i J. Macúrka.²³⁵ Ohrabruje što radovi ove vrste, kao i suradnja u ostalim oblastima historiografije postaju redovita pojava, a nisu više samo rezultat kampanjskih akcija.

Istina, predmet kulturne historije je veoma širok i dosta ga je teško jednoznačno ograničiti. Neosporno je da ovamo spada historija školstva, prosvjete, pitanje obrazovanja i mišljenja datog vremena, književnost, likovna umjetnost, a ne na posljednjem mjestu su i problemi materijalne kulture. Doduše, tu se već radi o prostoru istraživanja na kome se sreću interesi mnogih naučnih disciplina, a nije, i ne može ni biti zadatak ovoga pregleda da obuhvati i taj prostor interesiranja. Ukratko može se tek konstatirati da se najviše rezultata postiglo u oblasti poznavanja razvitka školstva,²³⁶ prije

²²⁸ J. Tibenský, Predstavy o Slovanstve na Slovensku v 17. a 18. storočí, HC 8, 1960, 198—224; isti, Problémy výskumu vzniku a vývoja slovenskej feudálnej národnosti, HC 9, 1961, 420—440; isti, Historická podmienenosť a spoločenská báza vzniku bernolákovského hnutia, u: K počiatkom slovenského národného obrodenia, Bratislava 1964; isti, Slovanství a ideologie slovenské národnosti, u: Slovanství v národním životě Čechu a Slováků, Praha 1968, 75—85; isti, Formovanie sa ideológie slovenskej feudálnej národnosti a buržoázneho národa, HC 19, 1971, 575—591.

²²⁹ J. Tibenský, Ideológia slovenskej feudálnej národnosti pred národným obrozením, u: Slováci a ich národný vývin, n. d., 92—113.

²³⁰ J. Tibenský, Chvály a obrany slovenského národa, Bratislava 1965.

²³¹ J. Vlachovič, Národnostné boje v mestách na Slovensku v 16. a 17. storočí, u: Slováci a ich nár. výv. n. d., 73—91.

²³² J. Mišianik, Vývin humanizmu na Slovensku, u: Humanizmus a renes. n. d., 197—233.

²³³ J. Minárik, Jakub Jakobeus. Výber z diela — štúdia: Život a dielo J. Jakobeu, Bratislava 1963; isti, Latinská humanistická príležitostná poézia od začiatkov do druhej polovice 17. storočia, u: Humanizmus a renes., n. d., 234—269.

²³⁴ J. Polišenský, Jan Jesenský-Jessenius, Praha 1965; isti, Politická a literárni činnosť slovenského humanisty Petra Fradelia ze Štiavnice, HC 9, 1961, 602—616; isti, Vzťah Jesenia a Fradelia ke Slovensku, u: Humanizmus a renes. n. d., 321—331.

²³⁵ J. Macúrek, — M. Rejnuš, České země a Slovensko v století před Bílou Horou, Praha 1959, J. Macúrek, České země a Slovensko /1620—1750/. Studie z dějin politických, hospodářských a interetnických vztahu, Brno 1969; isti, Humanizmus v oblasti moravsko-slezské a jeho vztahy ke Slovensku v 2. polovině 15. a počátkem 16. století, u: Humanizmus a renes., n. d., 332—355.

²³⁶ V. Ružička, Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu, Bratislava 1974; P. Vajcik, Školstvo na Slovensku v 16. storočí, Bratislava 1955; F. Karšai, Ján Amos Komenský a Slovensko, Bratislava 1970.

svega visokog školstva.²³⁷ Velik dio posla uradila je slovačka nauka i na historiji štampanja knjiga i na evidentiranju starijih književnih fondova.²³⁸ Istina, neriješenih problema u toj oblasti veoma je mnogo i njihovo rješavanje ostaje naš unutarnji domaći zadatak, jer je to oblast interesiranja gdje je domaća naučna djelatnost gotovo nezamjenljiva i pomoć od naših inozemnih istraživača i prijatelja jedva se može očekivati.

S obzirom na to da sam ustanovio kronološki okvir za naš pregled (do 1780. godine), koji proizlazi iz oblasti gospodarske i socijalne historije i označava godinu rušenja kmetskog sistema u Ugarskoj, smatram da moram upozoriti bar na privrednu i socijalnu problematiku u doba prosvjetiteljskog apsolutizma.²³⁹ Ostaje tu, istina, čitav niz radova iz ostale problematike, koje bi možda bilo potrebno spomenuti. Radovi u oblasti političke i posebno kulturne povijesti ipak već svojim sadržajem, značajem i pojavom inkliniraju novoj episi slovačke historije i možda je prikladnije istraživati ih u tom daljem kronološkom i sadržajnom kontekstu, kao što je to tradicija u slovačkoj stručnoj literaturi.

* * *

Ako bismo htjeli, usprkos rezimiranju koje je dano uz svaku pojedinu tematsku i vremensku cjelinu, u zaključku dati općenitu karakteristiku razvoja slovačke historiografije u proteklom 17-godišnjem razdoblju, treba na prvom mjestu konstatirati da je ona zabilježila ogroman kvantitativni rast. Mislim da se to vidi već iz samog pregleda. Izborom tema i načinom obrade obilježen je rast s profesionalne strane, što se u konačnom rezultatu odrazilo i na publiciranju njezinih rezultata. To se vidi npr. i u tome što rezultati slovačke historiografije starijeg perioda postaju materijal za dijalog s historiografijama drugih zemalja. Zanimanje za rezultate slovačke historiografije pokazuju i recenzije u mnogim inozemnim časopisima — što sve svjedoči o rastućoj razini slovačke historiografije. Osnovani optimizam zbog takvog stanja ne smije prikrivati neke nedostatke koji se izrazitije izražavaju u našoj literaturi u istraživanom periodu. Tako u prvome redu treba napomenuti da se slovačka historiografija kao cjelina veoma polako oslobađa idiografizma u svom radu. Sigurno je da smo često stavljeni pred zadatak koji su druge

²³⁷ A. Vantuch, Trnava ako univerzitné mesto, HČ 21, 1973, 497—529; isti, Pokus o zriadenie univerzity v Turci a Úradu miestokráľa v Košiciach v 16. storočí. K dejinám zabudnutého projektu, HŠt 21, 1976, 25—46, K. Kučerová, Južni Slovania na Trnavskej univerzite v 17. storočí SIŠt 11, 1971, 195—222, Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comaniana, Bratislava 1968 — tu usp. materijal o 300-godišnjici pravnog fakulteta u Trnavi; O. R. Halaga, Z dejín Košickej univerzity, HČ 1956, 521—536.

²³⁸ Usp.: M. Štetina, Trnavské tlačiarne 1578—1968, Bratislava 1970; J. Repčák, Súpis literatúry k dejinám kníhtlače na Slovensku, Prešov 1968; I. Kotvan, Inkunábuly Univerzitetnej knižnice v Bratislave, Bratislava 1960; J. Čaplovič, Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do r. 1700, Martin 1972, i dr. d.

²³⁹ J. Tibenský, Bernolák's influence and the origins of the Slovak awakening, SHS 2, 1965, 140—189; isti, Príspevok k dejinám osvietenstva a jozefinizmu na Slovensku, HŠt 12, 1968, 98—115.

nacionalne historiografije riješile još u prošlim stoljećima, kao npr. približavanje osnovnog izvornog materijala, izgradnja sistema osnovnih znanja o historijskom razvoju i sl. Ali, ostajati trajnije na opisnoj historiografiji koja istražuje činjenice, značilo bi ostati na razini istraživanja 19. stoljeća i na metodama 19. stoljeća, što bi nedvojbeno značilo naglo zaostajanje. Naša historiografija želi da prijeđe na stvaranje širih sintetičkih pogleda na historiju naroda koji žive na teritoriju Slovačke. Sinteza je, i pri najboljem značenju te riječi, istina, ne samo srž sistema znanja o datoj pojavi nego je istodobno i pogled određene generacije, rezultat teorijskih mišljenja vremena a nju nije moguće mimoći unatoč mnogim nepoznanicama i bijelim mjestima u poznavanju činjenica i problema. U vezi s tim treba priznati postojanje malog broja ne samo sintetičkih radova nego i šire koncipiranih monografija. Čini se da je to posljedica slabe organiziranosti našeg rada, zatvorenosti pojedinih struka, zanemarivanja kolektivnog i timskog rada. Uspjesi koji su postignuti u ponuđenim sintezama i njima sličnim radovima, rezultat su organiziranosti slovačke historiografije iz perioda njezina stvaranja, iz 50-ih i početka 60-ih godina. Nedostaci ove vrste ne daju poticaj, stvaraju nezainteresiranost za studij teoretskih problema i ne potiču plodnu diskusiju u toj oblasti. To je jedan od daljih i veoma ozbiljnih nedostataka našeg rada u prethodnom periodu, kojega smo potpuno svjesni.

Slovačka historiografija promatranog perioda obradila je najvažnije i najveće probleme u oblasti gospodarske i socijalne povijesti. Takav je trend u skladu s potrebama marksističke historiografije čak s obzirom na osnovni postulat naučnog socijalizma o primarnosti materijalnog bića. Osim toga, to je polje koje je ostalo jednostavno nepokriveno starijom slovačkom literaturom. Za davanje kompleksne slike o prošlosti slovačkog naroda, što od nas naše društvo očekuje, potrebno je proširiti interes i na ostale komponente historijskog razvoja. Porast kadrova u naučnoistraživačkim institucijama trebao bi da omogućući posvećivanje pažnje i problematici u oblasti političkog i kulturnog razvoja naše zemlje.

Postoji sigurno još mnogo drugih problema, koje pogled na bilancu našeg rada za posljednjih 17 godina potiče. Ipak bi bilo važno da upoznavanjem uspjeha i nedostataka naša historiografija uznastoji stvoriti takva djela koja bi služila socijalističkom razvoju našeg naroda, koja bi unaprijedila kritičko poznavanje prošlosti, te na osnovi tog saznanja pomogla formirati i našu sadašnjost a u suradnji s historiografijama naših susjeda i prijatelja.

Kratice

- Agrikultúra** — Zborník Poľnohospodárskeho múzea v Nitre. Bratislava, od g. 1962
- Bratislava** — Ročenka Mestského múzea v Bratislave. Bratislava, od g. 1965
- CsČH** — Československý časopis historický, Praha od g. 1953
- GČ** — Geografický časopis. Bratislava, od g. 1948
- Hist Carp** — Historica Carpatica. Košice, od g. 1969
- HČ** — Historický časopis. Bratislava, od g. 1953
- HŠt** — Historické štúdie. Bratislava, od g. 1955
- HZK** — Historický zborník kraja. Banská Bystrica, od g. 1964
- MonT** — Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok. Bratislava — Martin, od g. 1966
- NO** — Nové obzory. Košice, od g. 1959
- SHS** — Studia Historica Slovaca. Bratislava, od g. 1963
- SIArcheol** — Slovenská archeológia. Nitra, od g. 1953
- SIArchiv** — Slovenská archivistika. Bratislava, od g. 1966
- SINár** — Slovenský národopis. Bratislava, od g. 1953
- SIŠt** — Slovanské štúdie — História. Bratislava, od g. 1958
- ŠZAÜSAV** — Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied. Nitra, od g. 1955
- VČ** — Vlastivedný časopis. Bratislava, od g. 1961
- ZbFFUK Historica** — Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského — Historica. Bratislava, od g. 1922
- ZbSNM História** — Zborník Slovenského národného múzea — História. Bratislava — Martin, od g. 1961
- ZDV** — Z dejín vied a techniky na Slovensku. Bratislava, od g. 1962

YU ISSN 0351—2142

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

12

ZAGREB

1979

UREDNIČKI ODBOR

**Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Josip ADAMČEK, Hrvoje MATKOVIĆ,
Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, Štefanija POPOVIĆ**

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Nikša STANČIĆ

Radovi 12

Izdavač
Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest
Zagreb, Krčka br. 1

Za izdavača
Prof. dr Josip Adamček

Lektor i korektor
Branko Erdeljac

Grafički oblikovao
Prof. dr Ivan Kampus

Tiskano u Rijeci 1981. god.

